

BUTLLETÍ BIBLIOGRÀFIC

Joan REQUESENS I PIQUER

TEXTOS DEL RENAIXEMENT AL LLARG DE 30 ANYS (un assaig)

A Irene, la meva esposa

«La tradició ha d'ésser un punt de partida cap a nous camins, però no una barrera que els tanqui. Qui vol fer via, no ha de guaitar massa enrere». Aquestes paraules les va publicar a São Paulo el 1956 Jordi Rubió i Balaguer al final de l'article «L'ambient literari de la Catalunya del segle XVI». Hi recorda que la cultura catalana mirava aleshores més cap al passat que no endavant, «quan el món ja anava per altres camins» (RUBIÓ 1964, p. 111). Que el món, avui, va també pels seus viaranys més aviat aliens al conreu d'un esperit semblant al del Renaixement europeu dels segles XV i XVI, no cal recalcar-ho ni amb veu baixa i celles altes. Tanmateix repetim-nos que anirem endavant des d'un endarrere conegut, estimat i meditat. Aquest butlletí es dedica als textos d'aquells temps reeditats en el present perquè ens puguin ésser una guia per a la nostra cultura, com un punt de partida cap a nous camins.

Límits del butlletí

Aquestes pàgines abracen dos temps entre dues dates i són els següents. Situem el Renaixement entre els anys 1474 i 1620 en el ben entès que, com tota periodització, aquesta té el seu punt d'arbitrarietat que llimem amb una proposta ja feta: la data del 1474 «correspon a la immediata postguerra de 1462-1472, coincideix amb la implantació de la impremta en l'àmbit català (edició del primer llibre en català, les *Obres o trobes en llaors de la Verge Maria*, València, 1474), canvi revolucionari en la vida cultural. La data límit de 1620 ha estat presa perquè inclou els escriptors que han tingut una formació encara en el segle anterior, nascuts com a màxim en la dècada dels setanta» (*Repertori* 1998, p. 8). El període cronològic del present el limitem entre els anys 1977 i 2008. Aquell, també dos després d'una altra guerra civil (només en part als territoris catalans) i subsegüent permanència d'un dictador damunt nostre, i també quan es cloïa solemnement el Congrés de Cultura Catalana. Aquest, el 2008, en el món de les lletres, és l'any d'un nou nom, medievalment sonor: Najat El Hachmi amb la novel·la *L'últim patriar-*

ca; sense oblidar el mil·lenari d'Olibà, elegit abat de Cuixà i de Ripoll. Pel que fa als autors ho són tots els nascuts a la Corona d'Aragó i els textos els escrits en llatí, català, castellà o altra llengua en algun cas puntual. Hem de confessar, ençà del propòsit inicial, que per dificultats diverses hi haurà l'absència general dels nascuts més a l'orient de l'illa de Cerdenya. Els límits dintre els quals s'ha de situar la selecció dels textos en el programa inicial són els següents. Tenim en compte les cartes, per una banda; per altra, els dietaris i llibres d'història. D'acord amb els gèneres literaris, hi disposem l'apartat dedicat a la poesia i al teatre. En el qualificat com a prosa hi seran incloses les obres restants de les quals no es fa distinció entre la temàtica religiosa i la secular, com sol decidir-se en altres ocasions. En aquest apartat de prosa hi acomunarem, amb tota la seva obra sigui del gènere literari que sigui, ultra algunes d'anònimes, un grupet d'autors que considerem de primera línia tot i que no únics, evidentment, en aquesta posició de preeminència. El gruix de la seva producció més les circumstàncies que han propiciat el seu retorn al present, expliquen que algun altre, malgrat el ressò del seu nom, no sigui esmentat aquí, lamentant-ne, evidentment, que no s'hagi reeditat encara. Tot aquest ventall o ampli conjunt, però, restarà limitat en les pàgines següents als epistolaris i a la prosa i d'aquí el pes que cal atribuir al mot «assaig» del títol. I encara: no formaran part de l'elenc les obres científiques, diguem d'astronomia i astrologia, alquímia i màgia; de medicina; lapidaris, herbaris, agricultura i cuina; matemàtiques i geometria; tractats de moneda i altres. La raó és simple: tot això i més —si bé solament en llengua catalana— es troba aplegat en la recerca del professor Lluís Cifuentes en una primera edició revisada i ampliada de fa quatre anys (CIFUENTES 2006). Tenim present també la diguem-ne prosa jurídica, des de les obres que comenten i glosen el Dret fins als documents que en testimonien la vigència i aplicació. Ara bé, no han entrat ni en el primer disseny d'aquest butlletí de manera sistemàtica, com tampoc els documents mercantils. Una darrera observació acordada del tot al present és que farem referència a la digitalització d'algunes obres —normalment edicions pretèrites— que es poden llegir en pàgines webs.

Restaran també fora d'aquestes pàgines les obres de dos ciutadans de «nació catalana» —en expressió clàssica des d'aquells temps— que avui per avui encara no en són considerats per la totalitat dels estudiosos; bastants, respecte del primer, molt pocs del segon. Ens referim a Cristòfor Colom, el navegant i descobridor, i al bisbe en terres mexicanes, Bartomeu Casaus, conegut com a Bartolomé de Las Casas.¹

1. Massa misteri al seu entorn descobreixen els que han sabut llegir la signatura que en llatí diu: «Fr barth^{meus} a E [?] Epo casaus» (reproduïda —d'on?— a BILBENY 2001, p. 161) i que curiosament deixa rastres en l'edició d'un nou text de B. Casaus adquirit no fa molts anys

Última precisió. Tota la bibliografia ha estat consultada i ara ja són ben nostres els errors que de segur s'hi hauran esmunyit. N'hi ha, tanmateix, una petita part que no ha estat possible de tenir a les mans: no els hem sabut trobar per les biblioteques públiques del Principat a través d'internet per després anar-hi. Per tant, aquests llibres o articles els marquem amb un asterisc i potser les dades tindran els propis errors més algun d'on els hàgim tret.

Deien els antics que *excusatio non petita, accusatio manifesta* i així deu ésser normalment i més davant d'un jutge. Ara, quan aquest ho és el lector i l'estudiós que s'aproparà a aquestes pàgines, toparà amb la mateixa cantarella: demanem disculpes per les badades i les errades assegurant que mai no ha estat la nostra pretensió la de fer el butlletí rodó i el més complet, no. Hi hem tendit des de la consciència de les pròpies mancances. Per això ens permetem demanar de fer els ulls grossos, si el disbarat no ho és massa, i acollirem la franca observació per fer-ne l'esmena en futura avinentesa.²

I. *Epistolaris*

Fou l'any de 1977 quan va aparèixer un epistolari (primer volum) del Renaixement. Es publicava després d'anys de relativa eixutesa investigadora i editora que de mica en mica s'ha mantingut i sobretot acrescut fins al present³ —deixant a banda, ara, qualsevol mena de consideració. Apareixia a València sota la cura de Max Cahner, repartit en dos volums (*Epistolari 1977-1978*). Conté un breu estudi històric ric en dades i dates que encapçala les cartes les quals s'editen amb les corresponents notes aclaridores més la font de la publicació anterior i dispersa. La bandera de la seva presentació era precisament el fet de la seva arrelplega des de fonts diverses i oferir-la com un llibre d'estudi i de divulgació. S'editava com una mostra temporal o d'època quan, anteriorment, les edicions s'havien fet sota el nom del personatge corresponent, des de la llunyana edició, per exemple, de 1889-1890 per Estanislau de

per la Biblioteca Nacional de Madrid i editat en facsímil, però sense dir-nos on s'ha trobat ni com ha arribat a la institució espanyola (*Conclusiones*).

2. De més a més, encara, és de justícia fer saber que en els encerts hi han de ser presents la paciència i col·laboració de la meua esposa i les aportacions impagables de la Dra. Eulàlia Miralles.

3. És aquesta una apreciació subjectiva, però que un cop escrita l'he trobada prou semblant a una altra: «Del 1976 ençà, Catalunya [i podem afegir-hi el País Valencià i l'Aragó] ha viscut un fenomen cultural que no sembla haver estat subratllat fins ara. Com si la normalització política fos una primavera després de les rigors d'un llarg hivern, les iniciatives culturals i més en concret les del cultiu de l'herència llegada dels passats han començat a florir i a granar arreu del Principat. Qui en necessités una prova, farà bé de fixar-se en la gama de procedències de les obres enviades a la redacció al final d'aquest volum»; ho manifestava el 1984 a l'ATCA/3, p. 301 el seu director, Josep Perarnau i Espelt.

K. Aguiló d'unes cartes de Pere Miquel Carbonell fins a una de sant Lluís Bertran a la seva mare publicada el 1961 per Lluís B. Lluch i Garín (veg. *Epistolari* 1977-1978, 1. p. 24).

De totes les aplegades per M. Cahner, en sobresurten pel major nombre, quinze, les dedicades a Estafania de Requesens, la qual s'ha convertit en aquests anys en la capdavantera en edició i estudi d'epistolari. En efecte, el 1986, Maite Guisado publicava, en ordre cronològic de 1533 a 1540, cent-dues cartes que havia tramès a la seva mare (*Cartes* 1986). La curadora, en el pròleg, fa un repàs a la història de les protagonistes i al context de l'època més unes pàgines dedicades a la llengua i a les parcials edicions anteriors, la de Cahner esmentada i la del jesuïta Josep M. March (MARCH 1942). Aquest volum «pretén trencar el malefici de les edicions adulterades» (DURAN 1988-1989, p. 602), és a dir, la parcial feta per l'esmentat J. M. March que endemés d'eliminar fragments referits als embarassos d'Estefania en va treure altres que considerà reiteratius, retalls que passaren després a l'edició de M. Cahner. Llàstima, però, que M. Guisado, tot i la lloable feina feta, no ofereixi la referència exacta de cada carta ara ja entera i hagi restat editada més pel cantó de la divulgació que de l'estudi. Fruit d'una tesina, demanava el treball d'una tesi i és l'edició següent.

L'any de 2003 ha aparegut l'edició conjunta de les cartes de mare —Hipòlita Roís de Liori— i filla —Estefania de Requesens—, les adreçades entre elles dues o a terceres persones fins a un total de dues-centes vint-i-sis més altres vuit rebudes per Hipòlita Roís (*Epistolari*, 2003). La curadora, n'Eulàlia de Ahumada Batlle, ens assabenta, tanmateix, que aquest no és tot l'epistolari relacionat amb les dues dones. D'Hipòlita Roís se'n conserven vuitanta-nou adreçades a la filla i són totes editades, les adreçades a d'altres sumen, en aquesta edició, seixanta-tres que han d'ésser restades de les set-centes vuitanta-quatre que va rebre. D'Estefania se'n conserven i editen les 123 adreçades a la mare més 14 a altres destinataris.

En l'espai, doncs, d'un quart de segle, l'epistolari d'Estefania de Requesens ha estat en primer lloc un tast d'història i de llengua, després una publicació divulgativa sense deixar d'ésser fidelment editada amb ortografia actual, per acabar en una estampació crítica. Tal volta aquesta progressió ens parla de la real situació que hem viscut i vivim com a cultura puix que les de llarga vida tranquil·la normalment solen tenir un procés invers: les edicions crítiques que donen pas a les divulgatives les quals, així, poden fer-se amb moltes més garanties.

El segon lloc quantitatiu en els dos volums de M. Cahner correspon, amb nou cartes, a la família valenciana dels Borja i d'ella n'és el llibre següent editat per Miquel Batllori (*De València* 1998). Se n'hi recullen seixanta-quatre, totes escrites per o adreçades a gent borgiana entre el 1493 —amb una primera del 1473— i el 1494 —amb altres dues finals del 1500 i 1502. Menys quatre, són inèdites. És una edició precedida d'un pròleg de Modest Prats i l'editor ens les lliura amb aquestes paraules: «el caràcter extra literari dels

texts i llur vàlua ultralingüística han condicionat llur presentació en aquesta tria de lectura agradable i divulgativa, sense greu menyscapte del valor filològic i històric que continuen mantenint, malgrat la lleu modernització que ens ha semblat escaient d'introduir-hi» (*De València* 1998, p. 35-36).

La darrera aportació borgiana, de primer ordre des del punts de vista religiós i polític, és la publicació documental i també epistolar prèvia al naixement del quart Duc de Gandia, Francesc de Borja, i els seus primers quaranta anys de vida (període entre el 1478 i 1551) que completen els cinc volums precedents dels *Monumenta Borgia* (*Borgia* 2003). Hom prou sap que per a una completa visió epistolar, millor és conèixer també la correspondència rebuda. D'aquesta i en relació a Francesc de Borja, ja jesuïta, el 1997 E. García Hernán publicà quatre cartes manuscrites de l'arquebisbe de València Joan de Ribera dels anys 1569 i 1570 i dues, en còpia, d'aquell a aquest (BORJA 1997) tretes de l'Archivium Romanum Societatis Iesu.

D'entre les cartes editades per M. Cahner en els dos volums, una d'elles i amb transcripció no adaptada a l'ortografia actual —és una súplica dels estudiants d'arts de Barcelona al Conseller en Cap, de vers 1541— ha estat inclosa a (*Renaixement* 1996, p. 81-82).

Una carta, la següent, va més enllà del simple condol que transmet perquè també és un text de reflexió cristiana sobre «la brevetat de la vida, la vanitat dels béns i dels honors mundans, la incertesa de la mort, la imminència del judici, seguit d'un premi o d'un càstig eterns» com la presenta el seu editor el benedictí Dom Cebrià Baraut. La va escriure entre el 1483-1484 l'aleshores ermità a Montserrat Bernat Boïl adreçada al comte de Prades per la mort del castellà d'Amposta (BOÏL 1990).

Una altra, esparsa, tot i que no en edició original, és la traducció catalana del llatí de la tramesa per Pere Joan Oliver, des de València el primer de setembre del 1528 (?), a Alfonso de Valdés (*Renaixement* 1996, p. 82-84). La traducció, de Martí Duran, és feta a partir d'una edició de 1875.

De l'any 1992 és el volum de cartes d'un diplomàtic, Joan Francesc Rossell, que el Consell de Cent barceloní envià a la cort de les Espanyes (ROSSSELL 1992). Són quaranta-quatre conservades a l'Arxiu Històric Municipal de Barcelona.

Un altre plec s'ha editat d'epístoles renaixentistes que si no és de cap natiu catalanoaragonès, pot ésser útil cronològicament i per a fornir dades d'història eclesiàstica montserratina de finals del s. XVI. Es tracta de trenta-quatre cartes de l'abat montserratí Andrés de San Román adreçades al mercader castellà Simón Ruiz Envito i localitzades a l'Archivo Histórico Provincial y Universitario de Valladolid. S'editen amb l'estalvi dels encapçalaments i acomiadaments, fórmules repetitives, i de les numerades del 5 al 10 només se'n dóna un resum del contingut (SAN ROMÁN 1998).

Dues altres cartes de certa rellevància per a la història de la ciutat de València i específicament per al seu convent de frares Predicadors. Són les adreçades al Provincial, fra Pere Joan Pol, el 21 de juny de 1528 pels Jurats

de la ciutat; bella carta en valencià treta de l'obra de J. Teixidor, *Necrologio del Real Convento de Predicadores de Valencia*, Ms 4 p. 203 de la Biblioteca Universitària de València, l'una. L'altra, també en valenciana prosa, els Jurats de la ciutat l'adrecen a la Reina (Isabel de Portugal aleshores governadora en absència de Carles I) demanant el redreçament de la situació en què es troben els dominicans nadius expulsats del convent pel visitador Domingo de Montemayor, vingut de Castella contra disposicions papals per Breus del 28 d'agost i 8 de setembre de 1527; aquesta carta és datada el 31 d'octubre de 1531, treta igualment del Ms 4 p. 214 (JURATS 1981).

Encara per bancals d'història eclesiàstica i general, han estat publicades dues cartes provinents dels papers de Jeroni Pujades. Són del 1620. Una és de l'abat del monestir de Santa Maria de Lavaix, Bernat Massip, en el text de la qual «es limita a desitjar que el seu subordinat hagi fet la feina d'informar-lo i li recorda la importància de les mines d'alcofoll que tenen a tocar de l'abadat» (MIRALLES 2007, p. 123). El «subordinat», Bartomeu Clua, féu la feina «en cinc folis [...], escriu una petita història del monestir que inclou l'acta de consagració de l'església, documenta el pas de cenobi benedictí a canonges regulars i a cistercencs, explica com funciona l'elecció de l'abat [...] detalla els beneficis eclesiàstics i temporals», etc. (Ibidem); i amb aquestes dues cartes (CLUA- MASSIP 2007), ara, arribem a la ratlla del període fixat aquí.

Sense cap relació amb els epistolaris ressenyats, però sí per la forma literària epistolar, podem consignar la publicació de tres cartes d'un debat sobre tema amorós contingudes en el Ms 92-6-7 foli CCCCLXXXVI de la Biblioteca Universitària de València (*Debat* 1977). Per semblant motiu, el text següent —tot i que potser caldria catalogar-lo, com l'anterior, en l'apartat de la prosa. Es tracta d'unes fictícies cartes renaixentistes editades per Eulàlia Duran a la revista *Espill*, també els anys 80 ja passats (PONT 1982), reproduït a (*Renaiement* 1996, p. 214-222) i l'edició posterior amb noves precisions filològiques (PONT 2004). Són epístoles literàries d'un anomenat autor mallorquí, Dionís Pont, de qui ningú n'ha trobat rastres. Són quatre cartes entre marit i muller, dues i dues, amb el parlar popular de l'Horta de València. Foren impreses a finals del XVI o primer quart del XVII i fins ara havien restat oblidades. Després de l'estudi inicial són transcrites críticament a partir de tres exemplars impresos coneguts. Casualment, l'any següent J. Romeu i Figueres també les publicava, si bé a partir d'una sola font i incompleta, un plec solt conservat al British Museum (*Quatre* 1983).

II. Prosa

Isabel de Villena (1430-1490)

L'obra d'Isabel de Villena, la seva *Vita Christi*, publicada el 1492 ha continuat present en el món cultural, però sense arribar encara a l'edició crítica i

contextualitzada; «aquesta llacuna espero que quedi esmenada el més aviat possible, en aparèixer la que estic preparant, des de fa anys, ja a punt d'anar a la premsa» (HAUF 1990, p. 325). Cert és que una selecció escollida pel professor Albert Hauf aparegué a Barcelona (VILLENA 1995) i, a més a més, ha prologat l'edició digitalitzada a internet de l'exemplar facsímil de 1980 que correspon a la valenciana de 1497 de Lope de Roqua. Per altra banda existeix una edició facsímil estampada (VILLENA 1980) i Josep Almiñana n'ha fet la transcripció en dos volums. El primer conté un estudi introductor i els cent dos primers capítols (VILLENA 1992a); el segon, els restants (VILLENA 1992b). A partir de l'any 2002 existeix a internet la «Biblioteca Valenciana Digital (BIVALDI)», creada per la Generalitat de València «a fi d'aconseguir la màxima difusió del ric patrimoni bibliogràfic valencià» (web). Hi ha consultable l'edició de 1497. Amb intenció divulgativa se'n va editar els anys vuitanta una selecció des d'una òptica diguem-ne femenina (VILLENA 1987).

Joan Roís de Corella (1433-1497)

Joan Roís de Corella és l'escriptor que trobem a cavall del 1474: abans havia escrit i ho féu després. Ara bé, no tota la seva obra es pot datar i molta no s'estampà mai en vida seva ni en els anys posteriors a la seva mort. Prescindint, per tant, del detall de l'escriptura quan es desconeix i tenint present el conegut, esmentem les edicions aparegudes aquests anys. La primera pot ésser la reedició de l'*Obra profana* feta per Jordi Carbonell el 1973 (ROÍS DE CORELLA 1983). Cal tenir present que la majoria de reedicions segueixen la primera moderna de Miquel i Planas feta el 1913 a partir del conegut com a manuscrit, o cançoner, de Maians —Ms 728 (signatura antiga 88-4-19) de la Biblioteca Universitària de València— (veg. MARTOS 1999), llevat de les troballes posteriors com ho són, en el treball de J. Carbonell, les dues estances i la prosa «Lletra consolatòria» del Ms R 14.17, del Trinity College de Cambridge.

L'any següent Josep Almiñana Vallés editava en facsímil i transcripció el manuscrit Maians (ROÍS DE CORELLA 1984a i 1985a).

Tot i que les proses mitològiques foren escrites abans del 1460 —enllà del 1474 fixat aquí—, segons la plausible proposta de Stefano M. Cingolani (CINGOLANI 1997, p. 69-70 i 1998, p. 55-84), no cal deixar-les de banda, pensem. Recordat aquest detall podem aportar l'edició crítica feta pel professor Francisco Rico de la *Tragèdia de Caldesa* a partir del text enclòs al *Jardinet d'orats*, Ms 151, fol 84-87v de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona (veg. TURRÓ 1996) més el Ms R 2804, fols. 37v-40 procedent del fons Maians de la Biblioteca Universitària de València (ROÍS DE CORELLA 1984b). En edició divulgativa n'existeix una altra editada a Gandia el 1997, «Acabat d'imprimir el dia 6 d'octubre, data del cinc-cents aniversari de la mort de Roís de Corella», detalla la penúltima pàgina (ROÍS DE CORELLA 1997).

La professora Lola Badia publicava críticament, a partir de l'esmentat Ms de Cambridge, *Plant doloros de la reyna Ecuba...* (ROÍS DE CORELLA 1991). Tomàs Martínez segueix «a grans trets aquella metodologia que proposa Badia 1991 per justificar la tria de C [Ms de Cambridge] enfront del manuscrit de la biblioteca Mayans [sic]» per editar la prosa *Triiùmfo de les dones* (ROÍS DE CORELLA 1996).

L'edició crítica de totes les proses mitològiques arriba a l'inici del present segle per obra de Josep Lluís Martos (ROÍS DE CORELLA 2001).

De l'obra religiosa, l'any 1985 ens aportava l'edició del *Psalteri* de les mans de Joan A. López Quiles i Vicent Ribes i Palmero (ROÍS DE CORELLA 1985b). I deu anys després la transcripció a partir de l'incunable de 1488 de l'*Obra del reverent mestre Corella e vesió que véu a la porta de la Senyora nostra de Gràcia*, text que forma part de la literatura puríssima de finals del s. XV: Corella defensa el privilegi marià amb la seva bella prosa (ROÍS DE CORELLA 1995).

I el 2002 l'edició crítica de l'*Oració de la sacratíssima verge Maria tenint son Fill Déu Jesús en la falda devallat de la creu* (ROÍS DE CORELLA 2002).

Amb la reproducció del Ms de Maians i del Cançoner del Marquès de Barberà, l'obra completa pot llegir-se a internet amb una presentació de Stefano M. Cingolani (BVJLV).

Jeroni Pau (? - 1497)

A partir d'una tesi doctoral de la professora Mariàngela Vilallonga sota la direcció de Francisco Rico, ha estat publicada l'obra completa de l'humanista català Jeroni Pau. És una edició crítica del text llatí precedida del corresponent estudi i acompanyada de la traducció catalana. S'ha repartit en dos volums, en el primer dels quals (PAU 1986a), ultra l'estudi introductori, hi consten les obres següents: *De fluminibus et montibus hispaniarum libellus* (p. 206), text que ja era escrit el 1475, primera data coneguda d'aquesta obra primera i, per tant, de l'endemà que hagués arribat la impremta a terres catalanes; *De priscis Hispaniae episcopatus et eorum terminis* (p. 258); *Ex itineraio Antonini et Theodosii* (p. 266); *Excerpta a provinciali antiquo Ecclesiae Romanae de episcopatus Hispaniae* (p. 186) i *Barcino* (p. 290). Les restants obres al segon volum (PAU 1986b), la prosa (p. 6-93) i la poètica (p. 95-213), seguides d'apèndixs on hi ha reproduïdes només en llengua llatina tres antigues biografies de J. Pau i catorze epístoles. Algunes de les obres de Pau es poden llegir també a SHBD.

Joan Baptista Anyés (1480-1553)

De l'obra de Joan Baptista Anyés en tenim avui una bona part gràcies a les edicions d'aquests darrers anys. Fou la primera la corresponent a l'escrita en llengua catalana (ANYÉS 1987). Conté *La vida de sant Julià, màrtir, y de santa*

Basilyssa, verge; La vida dels gloriosos sant Abdon y Senén e La vida del gloriós sant Ponç. En llengua llatina i versió catalana, Martí Duran i Mateu ens ha donat l'edició de les *Apologia in defensionem virorum illustrium...* que foren estampades a València el 1543 (ANYÉS 2001), data claríssima en el text imprès original i sabuda, però que en la portada i cobertes d'aquesta edició s'ha convertit en 1545; allò que passa *aliquando*. A la «Introducció», la Dra. E. Duran fa un repàs de la biografia de l'escriptor i dóna notícia de tota la seva obra, la inèdita i l'estampada amb anterioritat a la present, i detalla les característiques de les *Apologies*. El text llatí i català són acarats en pàgines parelles i senars. A més, sota l'epígraf general de «vària» s'apleguen una obra en defensa dels neòfits agarens; una elegia dedicada a l'arquebisbe de València, Jordi d'Àustria; el *Col·loqui de Pasquí i Gomarí* amb dedicatòria inicial, una elegia intercalada, una segona dedicatòria doble i el text. Finalment, un conjunt de quinze elegies a la mort de diversos personatges, com dues a Joan Lluís Vives, una al seu germà, altra a la seva mare, etc. i una darrera per a qui tingui por de la mort. El volum aporta també les «marginalia» del text d'Anyés en versió llatina i catalana. D'Anyés es pot llegir l'edició primera de l'*Apologia in defensionem virorum illustrium...* a internet (BIVALDI). Un altre dels seus escrits, ègloga nadalenca: *Egloga in Natiuitate Christi*, ha estat estudiada i editada amb traducció castellana paral·lela. És la transcripció de l'edició feta a València per Joan Jofré el 1527 i es localitza en la revista de l'Institut d'Études Hispaniques de la Universitat II Lo Miralh (Le Mirail) de Tolosa de Llenguadoc (ANYÉS 1996) i SHBD.

Joan Lluís Vives i Marc (1493/4-1540)

La sort en la recuperació de l'obra de Joan Lluís Vives i Marc ha anat i va a pas de tortuga. En l'any de 1998 encara s'escrivien ratlles com les següents: «Un problema scottante dello studio dell'umanesimo rinascimentale è sempre la mancanza di edizioni critiche, anche dei testi piú importanti. Un esempio clamoroso di questa situazione deplorabile ci offrono appunto gli scritti di J. L. Vives. Da tanti anni monografie e traduzioni delle sue opere si succedono senza tregua, ma tutte o quasi poggiano sull'edizione settecentesca dei *Opera Omnia* curata dal Maiansio, vuol dire sulla sabbia [...] Più di dieci anni fa ho attirato l'attenzione degli eruditi su questa situazione deplorabile e non del tutto scientifica, e ho lanciato un appello per lavorare inanzitutto ad una edizione critica» (IJSEWIJN 1998, p. 55). Passats deu anys més, vint des de la crida inicial, alguna passa s'ha fet i la més sòlida va al davant. El 1979 apareixien les dues primeres edicions crítiques: *In pseudodialecticos* a les ciutats dels Països Baixos Dordrecht (VIVES 1979a)* i Leiden (VIVES 1979b). Per a sort de tothom aquestes i la majoria fetes en aquelles terres, però lluny de la natal de Vives, per a vergonya nostra, sigui dit de passada.

L'any 1987, doncs, a partir d'una idea del professor Jozef Ijsewijn, sota la presidència de Constant Matheussen, de Brussel·les, i dels professors De

Schepper, també de Brussel·les, E. V. George (Texas) i C. Fantazzi (Canadà), es creà un Comitè Internacional per a l'edició crítica i versió anglesa d'unes *Selected Works of J. L. Vives*, que assumeix la mateixa editorial de Leiden, E. J. Brill. «Els primers resultats d'aquest projecte ens permeten llegir textos establerts filològicament, conèixer la formació humanística de l'autor gràcies a l'*apparatus fontium* i ser conscients de les diverses transformacions que Vives anava incorporant als seus escrits» (SOLERVICENS 1997, p. 36). L'esforç, per tant, de curadors i editors belgues, canadencs i dels Estats Units d'Amèrica oferien el primer volum d'aquesta selecció, *De initiis sectis et laudibus philosophiae. Veritas fucata. Anima senis. Pompeius fugiens* (VIVES 1987). I ara cal dir que ens alegrem que hagi estat en el país que Vives escollí com a segona pàtria i felicitem i augurem continuïtat a l'empresa, la qual, fins avui, ha lliurat ja vuit volums. El II, *Declamationes Sullanae, I and II* (VIVES 1989a) i el III, *De conscribendis epistolis* (VIVES 1989b); el volum IV, *De subventionem pauperum* (Vives 2002a); el V, *Epistola Forti. Vita Ioannis Dullardi. Christi triumphus. Oratione Mariae Clipeus Christi. Praelectio in Quartum Rhetoricarum ad Herennium. Praelectio in Convivia Philelphi* (VIVES 1991); el VI, *De institutione feminae christianae. Liber primus* (VIVES 1996); el VII, *De institutione feminae christianae. Liber secundus & tertius* (VIVES 1998a) i el VIII, *De officio mariti* (VIVES 2006). Finalment, en aquest conjunt hi entra l'edició del comentari que féu Vives al célebre *Somni d'Escipiò* ciceronià (VIVES 1989c)*, un volum que imprevisiblement circumstància no me l'ha deixat veure tot i ésser prou a mà.

L'obra *De institutione feminae christianae* pot llegir-se en la reproducció facsímil de l'edició de Basilea de 1538 per internet (BVJLV).

Pel que fa a les cartes que de Vives han arribat als nostres dies, un dels conjunts més interessant i de llarga història és el contingut en tres lligalls de documents del jurista flamenc Franciscus Cranevelt, el tercer dels quals fou posat a subhasta el 1989 (IJSEWIJN 1998, p. 63). En aquest conjunt hi ha trenta cartes escrites per Vives i una que Cranevelt no diu a qui l'adreça i podria, segons l'editor, ésser-li dirigida. Són del període que va del 6 de març de 1520 al 20 de maig de 1522. Amb les restants, han estat publicades acuradament tot i ésser en una «preliminary edition» (*Litterae* 1992-1995).⁴

No és aquest el lloc de la ressenya ni de la crítica, però ens permetem una observació. En general, quan aquestes edicions esmenten el nom de pila de Vives continuen castellanitzant-ne la grafia, detall del qual no se'n separa tampoc l'edició valenciana, *Opera Omnia*, que esmentarem aviat. Igualment, qui sempre editava el seu nom amb un «valentini» afegit i lluminós, no sol considerar-se'l un autor valencià o de la Corona d'Aragó, sinó més sovint un autor

4. Amb més exactitud el lector les trobarà segons la numeració següent –en quatre blocs corresponents als quatre volums: a) 1-3, 79, 12, 15-17, 20, 26; b) 38, 47, 55; c) 61, 65-67 (en llengua grega), 69, 71, 73, 79, 85; d) 86-87, 91, 96, 102 i 111 més la probable de Cranevelt a Vives, la 99.

espanyol (reducció d'hispanic). La tradició fagocitària espanyola continua essent desconeguda o descurada entre estudiosos d'arreu, la qual cosa enterboleix una contextualització més exacta en el temps, en l'àmbit geogràfic i, com a conseqüència, culturalment. Si ara hem de parlar de l'aquí, elogiarem les traduccions vivencianes que aquests darrers anys ha patrocinat l'Ajuntament de València, però dol que l'autoodi només permeti fer-ho en llengua castellana, per no pensar en la mateixa passió sense el prefix. Val a dir, contràriament, que des del Principat s'han fet darrerament unes quantes traduccions al català. La primera conté «Introducció a la saviesa», «La guarda de l'ànima», «Comentari al parenostre» i «Meditacions sobre els set salms penitencials» (VIVES 1992b). La segona és l'estampació de l'edició crítica del *De subventionem pauperum* feta per C. Fantazzi i C. Matheussen, (VIVES 2002), més la versió catalana i edició general per Joan Tello. És un llibre de bell format, enriquit amb el text introductori del professor Fantazzi, un molt bon resum biogràfic de Vives a càrrec del professor Josep E. Rubio de València més el conjunt de notes complementàries al text i els apèndixs d'enriquiment de dades (VIVES 2009). Esperarem amb candeleteres que l'editorial responsable, Llibres de l'Índex, imprimeixi els següents llibres ja anunciats: *In pseudodialecticos* i *De ratione studii puerilis*. La tercera ho ha estat per partida doble. Conjuntament amb *De dignitate hominis* de Pico della Mirandola s'ha publicat la traducció catalana de la *Fabula de homine* el 2008 (VIVES 2008) que s'afegeix a la traduïda dotze anys abans (*Renaixement* 1996, p. 44-50). En aquest volum de 1996 i amb traducció igualment de Martí Duran, també hi ha les versions catalanes de la *Praelectio in Convivium Philelphi* (*Renaixement* 1996, p. 53-57), feta aquesta a partir de l'edició crítica de Jozef Ijsewijn (VIVES 1991), la introducció *In Georgica Virgilii* (p. 65-77) i un fragment de l'obra *De institutione foeminae christianae* (p. 142-147).

Paral·lelament a les edicions crítiques i ja citades que publica l'editorial Brill de Leiden, a València s'ha iniciat la més ambiciosa de les *Opera Omnia* per la qual cosa la nostra joia és més plena i els auguris perquè arribi a bon port són també més acrescuts. El lliurament inicial ha estat els comentaris de Vives a l'obra *De Civitate Dei* d'Agustí d'Hipona. Un primer volum és d'estudis introductoris (VIVIS, diversos 1992) —tot i presentar-se amb la xifra «I» com si ja fos text de Vives. El mateix any eixia, com a «II», el text corresponent als cinc primers llibres del *Commentarii...* (VIVIS 1992a). Els volums següents són: per als llibres sisè al tretzè (VIVIS 1993); per als catorzè al dissetè (VIVIS)* i els restants en el V volum (VIVIS 2004). L'amplitud de l'empresa no pot amagar-se: a València, el 2000, s'ha editat la traducció castellana d'aquests Comentaris, feta per Rafael Cabrera Petit, si bé no l'hem vista (VIVES 2000)*.

Arran de l'aniversari de 1992 aparegué una preciosa edició facsímil amb traducció castellana en volum paral·lel patrocinada per l'Ajuntament de València i la Universitat de Salamanca. Es tracta de l'edició *princeps* dels textos encapçalats pel *De Europae dissidiis*, treta de l'exemplar conservat a la Universitat castellana esmentada i certificat notarialment cadascun dels tres mil exemplars impresos (VIVIS 1992c). També la *princeps* del *De anima et vita*

(VIVIS 1992d), mil tres-cents igualment autenticats per un notari. L'exemplar reproduït correspon al volum llegat testamentalment, segons una etiqueta enganxada a la portada, per «Vicentius Blasco Academiae Valentinae Rector perpetuus» a la Universitat de València.

No es pot negligir l'edició d'una extensa selecció de fragments presentats en llatí i en versió catalana —el recull antològic més extens mai no fet en nostra llengua!— per J. Corell, J. Pérez Durà, M. Coronel, I. Roca, F. Grau, J. Beltran, X. Gómez i A. Viñas, publicats en ocasió de l'aniversari de 1992 per la Universitat de València i que honora els seus promotors i tota la institució docent valentina (VIVES 1992e).

A més a més, la Universitat de Granada ha publicat, amb traducció castellana paral·lela, l'edició crítica del *De ratione dicendi* (VIVES 2002b). I cal deixar constància, també, de l'edició facsímil d'aquesta obra segons l'edició de Gregori Maians (VIVES 1998b).

Una, en aparença, troballa d'aquests darrers anys ha estat la de dues cartes que Vives va adreçar al duc tercer de Gandia Joan de Borja, però no ho és ben bé. A (*Borgia* 2003) s'ha editat traduïda, pàgines 153-155, la carta pròleg, dedicatòria o «praefatio» (així es llegeix en l'edició maiansiana) que encapçala el *De officio mariti*, «ad Illustriss. D. Joannem Borgiam, Gandiae Ducem»; l'altra, pàgines 275-276, és la reproducció de la datada el 6 de setembre de 1535 i redactada en castellà que s'ha tret de l'estampació que va fer-ne el 1902 Adolfo Bonilla y San Martín. N'he pogut consultar la segona edició (BONILLA 1929) i, efectivament, hi és i remet com a font a la *Revista Histórica Latina*, núm. 1 (1° Mayo 1874), págs. 26-27. En efecte, aquest número publica «Una carta de Luís Vives al Duque de Gandía» signat per P. y F, lletres que deuen correspondre al fundador i un dels directors de la revista, exactament al gallec Carlos Ramón Fort y Pazos. En nota es diu: «La carta original que reproducimos obra en poder de uno de los directores de la Revista: fue hallada por casual fortuna entre los papeles que existían en poder de un profesor de instrucción primaria, residente en Madrid, nieto de un rey de armas de Carlos IV, quedando salvado de este modo como un precioso tesoro» (p. 27). A quatre pàgines més endavant es llegeix: «La reproducción exacta del precioso autógrafa del célebre humanista D. Luís Vives, que á este número acompañamos, la debemos al celo é inteligencia del joven artista litógrafo D. Juan Serra y Pausas, que tan dignamente se distingue por los estudios y experimentos que sobre esta materia tiene realizados. F. M.» (p. 31). A través d'internet es pot accedir a la reproducció fotogràfica d'aquesta revista, però la carta no hi és i s'entén llegint bé el text: «á que este número acompaña», això és, deuria ésser en un full a part. Ve a tomb tota aquesta exposició, pensem, per deixar constància que encara resta feina d'investigació, i de sort!, entorn de Vives. Es podrà retrobar algun dia l'original, o potser còpia, d'aquesta carta?

Hi ha una darrera qüestió apareguda aquests últims anys a l'entorn de l'obra de Vives i tal volta no serà sobrer dir-ne uns pocs mots. És el treball d'investigació de Francisco Calero Calero que porta a considerar com a textos

vivians unes obres clàssiques de llengua castellana que fins avui passaven per anònimes o atribuïdes a un altre autor. Aquest estudiós defensa que ho són el *Diálogo de Mercurio y Carón*, el *Diálogo de las cosas acaecidas en Roma*, el *Diálogo de la lengua* i *El Lazarillo de Tormes*. L'ATCA 28, en donar la notícia bibliogràfica referida a aquest darrer llibre hi afegeix secundàriament aquesta observació: «caldrà esperar a veure què hi diuen la crítica i els crítics» (p. 853).⁵ Doncs bé, al llistat cal afegir-hi encara una altra obra que tot i ésser editada el 2009, no ens estem de tenir present. L'editorial B.A.C. de Madrid ha estampat sota l'autoritat de J. L. Vives el *Diálogo de doctrina christiana* fins ara atribuït al castellà Juan de Valdés —i del qual, per cert, n'hi ha una versió catalana (VALDÉS 1994). F. Calero juntament amb Marco Antonio Coronel Ramos en són els responsables (VIVES 2009x). Omplen més de 400 pàgines amb l'estudi introductori, part de les quals són dedicades a l'argumentació demostrativa de la paternitat viviana de l'obra i es fonamenten —entre altres proves— en la comparació de les traduccions fetes per Valdés i Vives dels capítols 5, 6 i 7 de l'*Evangelii de Mateu*. La confrontació ofereix certament una raó de pes amb altres dades sumables provinents de l'estudi més detingut que hi ha dedicat en un article el mateix M. A. Coronel (CORONEL 2007). Deixem per tant al temps dels entesos la definitiva sentència.

On per les dades aportades per altres pensem que segurament hi ha correspondència de Vives, o informació relacionada, és en les dues obres següents, a partir de la informació de la Bibliothèque Nationale de France (*Cranevelt* 1990a)* i (*Cranevelt* 1997c)*. I de la Bibliothèque Royale de Belgique (*Cranevelt* 1990b)*.

Lluís del Milà i Eixarc (ca. 1500-1561)

La diversament estudiada obra de Lluís Milà ha vist, finalment, una moderna estampació just a l'inici del present segle XXI. «No pretén ser una edició crítica, atès que això excediria els límits de la col·lecció on s'encabeix. No obstant això, hem volgut que la transcripció reflectís fidelment el text de l'edició original, tot i que hem aplicat els criteris filològics a l'ús en cadascuna de les llengües en què apareix escrit el text del valencià de Milà» (MILÀ 2001, I, p. 173). Així s'expressen els curadors Vicent Josep Escartí i Antoni Tordera. Val a dir que som davant d'una estampació de dos volums en estoig i bellament impresos. El I conté l'estudi introductori i criteris de transcripció

5. I es girarà feina als crítics perquè del mateix any de la proposta del professor Calero (CALERO 2006), Roland Labarre la fa per atribuir-lo, deixant de banda fray Juan de Ortega, Diego Hurtado de Mendoza, Juan de Valdés, Sebastián de Horozco i Hernán Núñez, al burgalès protestant de religió Francisco de Encinas, puix al seu parer «apparaisse à bon droit comme l'auteur le plus probable du *Lazarillo de Tormes*» (LABARRE 2006). Darrerament, la Dra. Rosa Navarro Durán l'atribueix a Alfonso de Valdés.

més el text d'*El Cortesano*. Han tingut com a font l'exemplar R-12933 conservat a la Biblioteca Nacional de Madrid. El II és una reproducció facsímil de l'estampat a València el 1561 per Joan de Arcos, és a dir la *princeps*. En honor de tota rectitud, si en comentar les edicions valencianes actuals de J. L. Vives hem lamentat la quasi inexistència de versions catalanes eixides al sud de la Sénia, ara podem escriure que aquesta ho és de manera modèlica, això és, tenim una edició feta en català en terra culturalment catalana d'un text original bilingüe, castellà i valencià. Felicitem els responsables d'aquesta decisió normal perquè és normal i esperem seguidors coratjosos per aquest camí.

L'any 1982 aparegué una edició facsímil, fins en el tamany (a les cobertes de 110 × 81 mm), de l'edició de 1535 del *Libro de motes de damas y caualleros intitulado el juego de mandar, compuesto por Luys Milan, dirigido a las damas* (MILÀ 1982). I el 2004, amb Dipòsit Legal de 2005, de nou a València i també en facsímil de contingut i tamany. És feta, aquesta, a partir de l'únic exemplar conegut de la *princeps* que es troba avui dia a la Biblioteca Nacional de Madrid, R-7271. Edició de tres mil exemplars venals autenticats notarialment (MILÀ 2004). D'aquest exemplar únic conservat a Madrid també n'hi ha una edició regulada en la puntuació, accentuació i majúscules, sota la responsabilitat d'Alberto Noguera a l'adreça d'internet de la nota.⁶

I dos anys després ha estat publicada a Santiago de Compostela l'edició crítica feta, evidentment, a partir de l'exemplar ara madrileny. Es constata la mancança de dos fulls i altres errades curioses de la primera edició, és presentada l'actual, editada entre les pàgines 41 i 88 i seguida de l'aparat de variants i d'extens comentari (MILÀ 2006). L'avalua el «VIII Premio "Damaso Alonso" de investigación filológica» creat per la Universitat compostel·lana, l'Ajuntament de la ciutat i l'editorial del periòdic *La voz de Galicia*.

Miquel Servet (1511-1553)

De l'aragonès Miguel Serveto Conesa, de Vilanova de Xixena, conegut en català com a Miquel Servet, que essent alumne barceloní entrà al servei del confessor de l'emperador Carles V, ja tenim la seva obra en impressió moderna. Molts anys han hagut de passar perquè arribés a ésser fàcilment assequible. L'editorial aragonesa Larumbe ha publicat l'obra completa, en llatí i castellà, en els primers anys del segle on passem (SERVET 2004, 2005a, 2005b, 2006) amb el suport de tres institucions culturals aragoneses més el Departament de Cultura del Gobierno de Aragón. Són cinc volums, tot i que el primer cal comptar-lo a part perquè conté una biografia i un conjunt de documents, tots relacionats amb Servet, evidentment (SERVET 2003). Cal fer

6. <http://parnaseo.uv.es//Lemir/Textos/Motes/librodemotes.html>.

notar que les edicions llatines poden considerar-se crítiques, menys la corresponent al text de *Christianismi restitutio* puix que en reproducció facsímil només es dona l'estampació *princeps* de 1553 a partir de l'original conservat a la Nationalbibliothek austríaca de Viena.

A més del castellà, en una altra de les llengües de la Corona catalanoaragonesa, tenim en català la versió de *Dels errors sobre la Trinitat* (SERVET 1999).

Antoni Agostí i Albanell (1517-1586)

De l'aragonès Antoni Agostí i Albanell (veg. DURAN 1993) que fou bisbe d'Alifano (Regne de Nàpols) i de Lleida i morí arquebisbe de Tarragona, cal iniciar-ne l'esment d'obres editades, per una de les que més signifiquen la seva autoritat d'humanista, el catàleg de la seva biblioteca que pogué veure pràcticament enllestit abans de morir, *Aeternae memoriae viri... Bibliothecae*, imprès el 1587. Se'n conserva un únic exemplar a la BMLE i se n'ha fet l'estudi i edició (AGOSTÍ 2007a).

Abans de prosseguir, però, una observació lingüística aplicada al cognom del fill de qui fou vicecanceller de la corona catalanoragonesa i nét del regent del Consell d'Aragó, Jeroni Albanell, ciutadà barceloní. El seu epistolari mostra que solia signar o escriure el seu nom i cognom primer segons la llengua del moment. Així tenim Antonius Augustinus, Antonio Agustín i Antonio Agostino, fet que permet no estranyar-se de trobar la grafia Agostí en català, adaptada com ho ha fet en el llatí, castellà i italià, i acordada a una grafia d'aquell temps. Així, doncs, en la seva mateixa tradició s'escau aquí d'escriure Antoni Agostí i Albanell, variant que es troba en escrits de la seva mà i en d'altres de rebuts en llengua catalana, com ho mostren els testimonis reportats, per exemple a (DURAN 2004, p. 420).

En els anys 1979-1980 van aparèixer reimpresses les primeres obres o textos del període que ressenyem. A. Agostí publicava a Tarragona el 1579 *De nominibus propriis tuo Pandectou Florentini cum A. Augustini Archiepiscopi Tarracoenensis notis* i en el Ms 813, fol. 200-207v que es conserva a la Universitat de Copenhaguen, Arnamagnaeske Institut, hi ha autògrafa una justificació d'aquesta obra i és un regist alfabetíc de l'edició florentina de 1553, segurament redactat a Lleida entre el 1564 i 1572. Ara el coneixem, passats quatre-cents anys exactes (AGOSTÍ 1979a); cal fer notar tot seguit que el manuscrit de Copenhaguen és preciosa font d'altres textos agostinians. A partir del Ms Vat. Lat. 4895 de la Biblioteca Apostòlica Vaticana es publicà el 1988 un estudi sobre la recollida de dades jurídiques a què es lliurava Agostí, però solament s'ofereix l'esquema dels 90 folis. Ara bé, i de manera íntegra, a l'apèndix I hi ha un «Esquema de una obra sobre el Romano pontífice» tret de cotejar el Ms L-I-15, fol. 130-131v de la BMLE i el Ms B-6-23 fol. 116v-117r del Real Seminario de San Carlos de Saragossa; a l'apèndix II es reproduïx el llistat que ell mateix féu de les sigles que usava en les seves investi-

gacions —per exemple: «Iust. I. 1.2. Iustinianus Institutionum lib. 1. tit. 2»— tret del Ms L-I-15 fol. 127r de la BMLE; i a l'apèndix III, les rúbriques de la *Collectio canonum* d'Anselmo de Lucca, del mateix manuscrit, fol. 141r (AGOSTÍ 1988a, p. 527-530, 530-532 i 532-533 respectivament). Una altra aportació que es pot qualificar de jurídicopastoral és l'edició d'un *Pro constitutionibus Apostolicis* (AGOSTÍ 1979-1980). Tot i fer ara un salt de setze anys és el punt on anunciar una altra edició, encara que hom la consideri menuda, dels seus estudis entorn del Dret. L'any 1996, a Florència, en la que entenem col·lecció «Legum Iustiniani Imperatoris Vocabularium», es publicava de nou el text que havia editat Hänel el 1873 i que ara ocupa les pàgines 21-217, a les quals segueix l'índex de llocs i de mots i, a les pàgines 423-447, l'edició facsímil següent: «Ant. AUGUSTINI, Episcopi Ilerdensis. *Constitutionum Graecorum Codicis Iustiniani Imp. Collectio et interpretatio Iuliani antecessoris constantinopolitani Nouellarum eiusd. Imp. Epitome additis latinis quibusdam Nouellis Constitutionibus eiusdem cum paratitlis siue scoliis*. Petrus Roburius, 1567, Ilerdae» (AGOSTÍ 1996a).

I tot seguit —tornem enrere— aparegué el sempre bàsic text de l'epistolari (AGOSTÍ 1980), edició feta per l'estudiós Cándido Flores Sellés. Es publicaren, després, sis cartes llatines, tast del conjunt de trenta creuades entre Agostí i l'humanista de Viterbo Latino Latini, que prepara el professor Joan Carbonell. Són les còpies pervingudes fins a nosaltres a través de diversos manuscrits i edicions, tot detallat en l'estudi que també conté l'índex i situació de cadascuna de les trenta epístoles. Cal assenyalar que només es dona la versió llatina original acompanyada, s'ha de remarcar, d'un lloable i no pas breu índex analític de personatges i temes (AGOSTÍ 1997b). No tot, però, són flors i violes entorn les cartes d'Agostí. L'any 2002 Joan Capdevila Folguera ens ennovava de dues cartes més, però de les quals solament en tenia una fotocòpia procedent del Museu Diocesà de Lleida. Corresponia a un manuscrit de 1576 que no ha pogut veure perquè segons el responsable de l'Arxiu del bisbat lleidatà no hi resta cap document que sigui anterior a la guerra de Successió. Afirmació plausible i fotocòpia misteriosa. Són una carta datada a Lleida, «Idibus Maij», segurament del 1576 en resposta a una felicitació pel seu ascens a la seu primada de Tarragona; l'altra és *Antonius Augustinus eps. Ilerden. Laurentio Surio carthusiano. Salutem...* (AGOSTÍ 2002a). Una altra carta, en llengua italiana, és, des de Lleida, l'adreçada l'11 de novembre de 1575 a l'amic Fulvio Orsini agraint-li l'enviament de cinc fragments de la *Lex Agraria*, que juntament amb la *Lex Iudiciaria Seruilia* conforma una inscripció coneguda com la Tabula Bembina. És autògrafa del seu secretari, Ms Vat. Lat. 4104, fol. 139-140v de la Biblioteca Apostòlica Vaticana —n'hi ha una altra còpia a la BMLE, Ms j-II-22 fol. 140-143v— (AGOSTÍ 2002b). A (*Renaixement* 1996, p. 147-149) es reproduïx la carta que va adreçar a Antonio Gracián exposant-li com organitzar la Biblioteca del Real Monasterio de San Lorenzo del Escorial (Castella), procedent del Ms &-11-15 d'aquest mateix monestir a través de l'edició que en féu C. Graux a finals del

s. XIX (GRAUX 1880). Una carta —adreçada a Diego Hurtado de Mendoza des de Bolònia el primer dia d'agost de 1544— tres voltes editada, en l'*Opera omnia* d'Agostí la primera i dues darrerament amb algun lapsus inclòs, que ho ha estat per quarta volta a partir del Ms 9913 fol. 207-212 de la Biblioteca Nacional de Madrid, text llatí i versió anglesa (AGOSTÍ 1993c). Ja entrats a la dècada dels noranta s'editen més cartes. Quatre per una banda, procedents del ja citat Arnamagnaeanske Institut de Copenhaguen, Ms 813 i 253, dues d'autògrafes —del febrer de 1574 en castellà i en llatí del juny de 1576— i dues en còpia d'altri —del juliol de 1576 i novembre de 1577, en castellà— (AGOSTÍ 1990-1991) Per l'altra, tretze, inèdites menys una, de la relació entre Agostí i el papa Gregori XIII, procedents de l'Arxiu Secret del Vaticà, d'algun de les quals n'hi ha còpia en altres biblioteques (AGOSTÍ 2000).

Vingué a continuació, en els anys vuitanta, *Alveolus*, trobat al Ms S-II-18 de la BMLE (AGOSTÍ 1982a) i la versió castellana que va fer del *Cathechismum ex decreto Tridentini ad Parochos*, és a dir: *El catecismo para los curas hecho por decreto del Concilio de Trento y publicado por mandato de nuestro muy santo padre papa pio quinto* [sic] (AGOSTÍ 1982b). S'ha de fer constar que procedeix del ja esmentat Ms 813, fol. 264v-299, de Copenhaguen.

També poemes. El 1979 es van publicar uns primers díctics llatins de quan Agostí era estudiant a Bolonya. Quaranta-dos dedicats al seu germà Joan i quatre a l'amic i company d'estudis Joan Metelo. Es troben en el Ms 1854 de la Biblioteca Nacional de Madrid (AGOSTÍ 1979b, p. 371-372 i 370 respectivament). Vuit endecasíl·labs faleceus trobats en aquest mateix Ms 1854, fol. 165 (AGOSTÍ 1991), i el *Carmen nuptiale* de la mateixa font (AGOSTÍ 1995) més unes anotacions transcrits i comentades entorn de Virgili —còpia feta el s. XVIII d'un exemplar provinent de la biblioteca de Fulvio Orsini, avui al fons Cicognara de la Biblioteca Apostòlica Vaticana— tretes del Ms B-7-7 de la Biblioteca del Real Seminario de San Carlos de Saragossa (AGOSTÍ 1994). *Ant. Augustini Carmen ad Philippum invictissimum Hispaniarum Principem ob partam de Turcis victoriam. Carmen gratulatorium KAI PARAINETIKON*: són vuitanta-quatre díctics llatins localitzats en el mateix centre saragossà i en el mateix Ms B-7-7, si bé la lletra no és seva (AGOSTÍ 1997d).

El 1988 es publicaren setze documents redactats per Agostí, tots referents a qüestions eclesiàstiques, però amb el seu corresponent valor històric i cultural (AGOSTÍ 1988b) en el primer volum *Jornades d'història «Antoni Agustín i el seu temps (1517-1586)»*. La transcripció és feta del ja esmentat Ms 813 de Copenhaguen, menys el numerat VI que és tret de l'Archivo General de Simancas, E 1054, 253. Un d'aquests textos de temàtica eclesiàstica ha estat reprès —editat i comentat, «se li pot treure una mica més de suc», apunta l'autor— darrerament. És el referit a unes notes manuscrites sobre la censura de llibres ja que Agostí formà part de la Comissió conciliar de Trento que establí l'Índex (AGOSTÍ 2007b). De l'any 1990 hi ha un grup de textos en el volum segon d'aquesta obra (AGOSTÍ 1990). D'aquí procedeixen les aportacions següents. La reproducció facsímil de la *Constitutio Apostolica contra los*

bandolers (AGOSTÍ 1990a); l'edició del text llatí dels estatuts de la Universitat de Tarragona acompanyats de versió catalana (AGOSTÍ 1990b); una carta d'Agostí dirigida a Jerónimo Zurita des de Lleida el 28 de juliol de 1576 (AGOSTÍ 1990c); una altra rebuda de Juan Ginés de Sepúlveda tramesa des de Valladolid el 26 d'agost de 1549 més la resposta d'Agostí des de Roma l'1 d'abril (se suposa que següent) i altres adreçades també a Zurita, a Fulvio Orsini i entre Agostí i Rodrigo Zapata, però que no semblen pas senceres (AGOSTÍ 1990d).

L'any 1997 eren publicats i comentats dos textos més, mostres febaents d'allò que significa ésser humanista en Antoni Agostí. El primer, les seves notes en els episcopologis manuscrits o impresos que trobà en arribar a la seva primera seu episcopal, la napolitana diòcesi d'Alife que governà entre el 1557 i 1561. (AGOSTÍ 1997a); el segon, unes cartes llatines, en aquest cas, rebudes del juriconsult Latino Latini (AGOSTÍ 1997b).

I d'una manera més ajustada al concepte humanístic d'afectat als autors llatins, d'Agostí es van publicar els anys 90 les esmenes que ell proposava als fragments de Lucius Pomponius (AGOSTÍ 1993a), als de Gaius Lucilius (AGOSTÍ 1996b) a partir dels Ms 7901 i 7902 de la Biblioteca Nacional de Madrid en els quals es detecta no solament la seva mà, i que es pot datar entre els anys 1544 i 1555, sinó també la de Gabriele Faerno que va tenir els manuscrits entre el 1557 i 1559; i uns altres encara (AGOSTÍ 1997c). Es tracta d'una col·lecció de fragments d'autors llatins que finalment no es publicaren puix que Robert i Henri Estienne van editar la seva *Fragmenta poetorum Latinorum quorum opera non extant*.

Una altra de les rellevants afeccions d'Agostí era l'estudi i recull de les inscripcions en tota mena de monuments. Gràcies a les fotografies que acompanyen la interpretació de l'editor, Marcus Buonocore, tenim editades un conjunt de cèdules que avui es troben als còdexs vaticans, Vat. Lat. 6035 i 6036. Són observacions del nostre humanista inserides en ells, això és, en l'arregla feta per Onofrio Panvinio entre el 1566 i 1568 (AGOSTÍ 1993d).

La reedició d'una obra, d'una carta, o d'uns apunts, nota o document divers entren en aquestes pàgines, però potser no tant el fragment d'un llibre. Ara bé, no cal esperar, per ara, cap nova estampació ni potser tan sols facsímil d'alguna de les obres d'Agostí com per exemple de la *Fragmenta historicorum collecta*. Per això, ara, donem notícia d'un text que com un annex a un estudi sobre la qüestió històrica romana que interessà el nostre humanista, ha estat publicat. És el que correspon al memorandum d'Agostí i Pantagato —amb acompanyament de notes esclaridores—, en la primera edició, 1595, del llibre esmentat, pàgines 379-386 (AGOSTÍ 1993b).

Finalment dues referències incomprobades. Del seu tractat *De annatis* (AGOSTÍ 1988c)* i de la correspondència: (AGOSTÍ 1992)*. D'aquest darrer volum puc donar-ne alguna dada, com que conté cinquanta cartes d'Agostí i tretze de Torelli; és la publicació de tota la correspondència entre aquests dos humanistes gràcies a la troballa de vint-i-nou d'aquestes lletres encara inè-

dites a la Biblioteca Oliveriana de Pesaro; etc., gràcies a una nota bibliogràfica.⁷

Frederic Furió i Ceriol (1527-1592)

No és, hom pot dir, molta l'obra que ens ha deixat Frederic Furió i Ceriol, però tothom reconeix que és políticament i religiosa, en una paraula, culturalment una de primera línia, tot i el desconeixement general que se'n sol tenir. No hi ha cap dubte que mereix aquest lloc en el llistat dels humanistes nostres. De tota manera, a València es va iniciar l'edició completa el 1996, treball dels professors Henry Mechoulan i Jordi Pérez Durà (FURIÓ 1996). No cal dir que esperem la seva continuïtat i no perdem les esperances que els volums següents siguin oferts en la llengua que si ell defensava a *Bononia* per a la traducció popular de la Bíblia (veg. COLON 1980), no sembla versemblant que la negués per a les relacions quotidianes, ni que avui no l'empréssim nosaltres cultament per a ell, fill d'una família descendent de la Vall de Querol, a la Cerdanya. Aquest primer volum aplega *El Concejo y Consejeros del Príncipe* i l'esmentada *Bononia*, text llatí amb la versió castellana acarada.

Uns vint anys abans havien estat editats el seus *Avisos acerca de los Estados Bajos*, text autògraf, però sense data ni signatura, que es conserva a l'Archivo General de Simancas, en el lligall 526, núm. 135 de la Sección de Estado. Són cinc fulls més el del títol i l'editor no ha dubtat en la seva atribució per la lletra, la seva peculiar ortografia i les referències internes al seu tarannà i pensament (FURIÓ 1979). A més a més afirma que anys més tard redactà quinze *Remedios* i darrerament es pot parlar d'un tercer intent amb el redactat de *Tres remedios*, tot i que ens són encara desconeguts, els tres i els quinze, i per tant ineditables (PERARNAU 1983).

Del temps posterior al propòsit d'editar l'obra completa, tenim d'*El Concejo y Consejeros del Príncipe*, una curiosa i no venal edició amb breu pròleg i un seguit de notes fetes en vistes al món polític del s. XXI (FURIÓ 1998).

III. *Altres obres d'altres humanistes*

«L'Omèlia sobre lo psalm "De profundis" és el títol d'un incunable valencià de 1490, l'únic exemplar conegut actualment del qual es conserva a la Biblioteca Universitària de València [...]». Així comença la presentació d'aquesta escriptura religiosa de mossèn Jeroni Fuster (ca. 1465-1530) —de qui també darrerament se'n saben noves dades (CHINER 1999)—, recuperada pel professor

7. Vegeu-la a «Notícies bibliogràfiques», ATCA /14 (1995), 617-618.

Antoni Ferrando que la judica com «una obra emblemàtica d'un nou estil que, mort Corella (1497) i substituït el llenguatge elitista que era la prosa "artitzada" per la nova llengua de classe, el castellà àulic, deixà de tenir lectors i admiradors en la València del segle XVI» (FUSTER 1993, p. 79 i 95). A part de l'edició expressa d'aquesta homilia són també editats els poemes que Fuster presentà als certàmens poètics del 8 de desembre de 1486, dedicat a la concepció immaculada de Maria, i el cartell que va escriure convocant al certamen dedicat a Santa Caterina el setembre de 1511.

Lo libre de les transformacions és el nom de la traducció que Francesc Alegre va fer de l'obra poètica d'Ovidi publicada a Barcelona el 1494. No tenim coneixement de cap edició actual, però sí de l'endrega i pròleg que la precedeix i l'epíleg final a partir de l'exemplar de la Biblioteca de Catalunya (*Renaixement* 1996, p. 34-42).

Del fins ara conegut com a poeta, l'eclésiàstic valencià Jordi de Centelles (segona meitat del s. XV), s'ha editat, per la professora Eulàlia Duran, la troballa de dues novel·les en el Ms 1715, fol. 47v-48v de la Biblioteca de Catalunya (CENTELLES 1987). Es tracta de dues breus narracions que l'escriptor va afegir a la seva traducció catalana de l'obra d'Antonio Beccadelli, el Panormita, *De dictis et factis Alphonsi regis*. Reincorporades en el context d'aquesta obra han tingut, escaientment, la segona edició (CENTELLES 1990), reproduïda a (*Renaixement* 1996, p. 173-175) i també a (DURAN 2004, p. 593-625).

De l'obra de l'historiador barceloní Pere Miquel Carbonell (1434-1517) en tenim ja l'edició crítica de la *De viribus illustribus catalanis*. Cert que és d'història, encara que ho sigui sota la forma de biografies, i pel propòsit previ d'aquestes pàgines potser no caldria esmentar-la. Ara bé, va acompanyada d'un plec de cartes seves i de Joan Vilar, les quals sí que escauen aquí. Tanmateix no és pas una edició gaire assequible per ésser no venal i de les estampacions periòdiques que fa per als seus membres i amitats l'Associació de Bibliòfils de Barcelona. L'exemplar que he pogut consultar són 28 plects de 8 pàgines de paper de fil més dos bifolis sense relligar encartats en altre bifoli de color blau i tots en estoig de cartó. La professora M. Vilallonga en fa l'edició acompanyada de traducció catalana, a part l'estudi introductori. Es tracta de l'obra i de les cartes tretes de l'únic original, el Ms 930 de l'Arxiu Capitular de Girona. L'obra històrica, amb lletra seva; les espítoles amb la del seu fill Francesc. A banda, recordem-ho, hi ha una còpia feta per Jaume Villanueva a finals del s. XVIII, Ms 9-4560 de la Real Academia de la Historia de Madrid. S'ha d'assenyalar que fotogràficament són reproduïts els folis del manuscrit gironí: fol. LXII-LXVII per a l'obra biogràfica i fol. CCXL-CCXLVIII per a les epístoles (CARBONELL 1988). Els textos, amb la versió catalana acarada: «*De viris illustribus catalanis / Barons catalans il·lustres*» (p. 47-113); «*Litterae editae ab Ioanne Villario et Petro Michaelae Carbonello / Epístoles escrites per Joan Vilar i Pere Miquel Carbonell*» (p. 115-181). Com a carta també es pot afegir, amb paraules d'ell mateix, el «trasump de la

epístola que yo, Pere Miquel Carbonell, escriví e trametí al doctor regent la Cancelleria del nostre rey misser Barthomeu de Verí, trobant-se en València ab la filla del rey don Juan, per mi ordenada, del cas fortuït de la coltellada donada per un orat al rey don Ferrando, rey de Aragó, fill del rey don Juan, rey de Aragó, fill del rey de Aragó don Ferrando, de aquest nom primer» que es troba inclosa en les seves *Cròniques d'Espanya*. La reporta el volum (*Renai-xement* 1996, p. 205-211), copiada de l'edició crítica d'Agustí Alcoberro (CARBONELL 1997, II, p. 260-263). A aquesta cal afegir-hi també, i que igualment copia Carbonell, la carta que va rebre encoratjant-lo a prosseguir la tasca d'historiador de part del rei Ferran el Catòlic l'agost de 1496 (CARBONELL 1997, I, p. 172).

A finals del s. XV s'imprimí a València una obra del ciutadà d'aquest regne Francesc Carròs Pardo de la Casta i de Bellvís (segona meitat del s. XV). En edició divulgativa, això és, adaptada a l'ortografia actual, el seu text és publicat conjuntament amb una selecció d'altres des del s. XV al s. XVIII (*Novel·les* 1982). De nou ha estat estampat, ara en edició crítica, amb la seva obra castellana. Aquesta, tret del *Cancionero General* d'Hernando del Castillo, edició de 1511, i aquella de l'edició *princeps: Regoneixença [sic] e moral consideracio contra les persuasions vicis e forces de amor feta per lo noble don Francesch Carroc [sic] Pardo de la Casta* (CARRÒS 1987).

Amb intenció divulgativa o d'edició popular, sense informació de fonts ni notes i amb ortografia actual, han estat publicades les novel·les de tema amatori *Lo despropiament d'amor* —es troba al manuscrit *Jardinet d'orats*— de Romeu Llull i Tàrrega (Barcelona ? – 1484) i *Somni de F. A. recitant lo procés d'una qüestió enamorada* de Francesc Alegre (Barcelona s. XV) (*Novel·les* 1982).

De més entitat literària és la novel·la prou extensa i necessitada del just qualificatiu de religiosa, moral o simbòlica, fins potser ascètica o al·legòrica. A la Barcelona de 1515 apareixia l'edició *princeps* de l'*Spill de la vida religiosa*, de la qual el professor August Bover en té preparada l'edició crítica per anar a la impremta. De tota manera ha estat el curador de la publicada el 1982 (*Novel·les* 1982, p. 187-306). Mentre se n'espera, doncs, l'estampació crítica han aparegut diversos estudis sobre aquesta obra referits principalment al misteri de la seva autoria de la qual massa alegrement un dia vaig donar per bona l'atribució al frare jerònim Miquel Comalada.⁸ Avui es veu millor el trencaclosques, és incerta aquesta autoria i serà de bon sentit i prudència ajustar-se a la dubitació.⁹

8. Així s'afirma en una ratlla, pàg. 52, de l'article (REQUESENS 2005).

9. Que em siguin acceptades pel lector unes referències a un parell d'estudiosos —i només dues— sobre aquest punt sense que això signifiqui preterir els altres —ni les altres qüestions—, ans al contrari: tots junts i com a exemple de la més àmplia colla d'investigadors de la nostra cultura del Renaixement que han fet avançar-ne el coneixement i comprensió, mereixedors de públic reconeixement, també quí. Veg. doncs, (VALSALOBRE 2001) i (BOVER 2005).

El professor Albert Hauf ha estat l'editor d'una versió catalana de començaments del s. XVI —trobada en el Ms g.IV.25, fol. 121v-162, de la BMLE— de la popular arreu d'Europa i atribuïda a sant Bonaventura *Meditationes passionis Christi* (*Contemplació* 1982).

Que les traduccions foren, i són, una branca major del món renaixentista és indubtable i n'aportem dues més. La que féu, potser més glossada que fidel i parcial, d'una obra aristotèlica el borrianenc Martí de Viciana (?-1492). S'ha estampat la transcripció del Ms únic que es coneix, el d.III.2 fol. 91-115 del monestir castellà suara esmentat, a part la còpia que va fer-ne Francesc Pérez Bayer i Benicàssim el s. XVIII —conservada avui en el Ms 13208 fol. 55-61 de la Biblioteca Nacional de Madrid— (VICIANA 1982). L'altra correspon a una traducció anònima feta a finals del XV o principis del XVI referida a la vida de sant Grau d'Aurillac, si bé el seu editor no ha aconseguit trobar-ne la font, una *Vita Gerardi* medieval segurament. És en un bifoli de pergamí a la biblioteca Marià Vayreda d'Olot, «Cota: 53/15852 1-IX Mossènyer Sanct Garau. Notable. Quatre pàgines...» (ANÒNIM 1998). I una darrera que hauria d'ésser al davant de totes per la significació històricocultural que collporta a més de la significació del seu text. Es tracta de l'edició, precedida de la important introducció de Jordi Ventura, del breu i valuós testimoni de l'edició valenciana de la *Bíblia* el segle XV, exactament del 1478, a través d'edició barcelonina del fragment descobert casualment per Josep Miquel Guàrdia el 1860: «En nom de Nostre Senyor e de la humil Verge Maria, mare sua. Comença lo psaltiri de la bíblia de stampa, la qual és estada empremtada en la ciutat de València, e fou corregida, vista e regoneguda per lo reverend mestre Jacme Borrell, mestre en sacra theologia, de l'orde de pricadors [sic] e inquisidor en lo Regne de València e d'altres, segons en aquella se conté» (*Bíblia* 1996). La transcripció es llegeix a les pàgines 151-230. És la deixa testimonial d'un món que fou cremat i que pocs anys després volia rediviu l'humanista ja present en aquestes pàgines Frederic Furió, el qual posava en boca del seu contrincant dialèctic —a l'hora d'advocar en defensa de les traduccions bíbliques a totes les llengües, inclosa la seva— aquestes paraules: «prou bé coneixes [tu que ets valencià] que en la vostra llengua no és pas menor la varietat que en la italiana. Clamarà, així, tot Catalunya perquè molt ha estat mal traduït, al seu entendre trobarà incultes, bàrbares, impròpies i alienes al sentit de la Bíblia les expressions. Semblantment ho diran els baleàrics, també els d'Eivissa. En efecte, la llengua i el parlar de tots aquests regnes us és comuna, per bé que en el so, la pronúncia, la posició de la boca hi hagi diferències»,¹⁰

10. «Scis [quoniam cum Valentino suscepta est mihi disputatio] non minorem esse in uestrati lingua uarietatem quam in Italica. Clamabit igitur Cathalonia uniuersa male uersam esse quoniam multa, suo iudicio, inueniet inculta, barbara, impropria et a legitima Bibliorum sententia aliena plane. Idem dicit Balearis, idem Ebusius; est enim horum omnium regnorum communis uobiscum sermo et lingua, quanquam sono, prolatione et oris diductione nonnullis in locis differatis» (*Bononia*, lib. primus; FURIÓ 1996, p. 336).

«una —escriu J. Ventura— de les confessions més valentes i més inequívokes que s'hagin escrit mai sobre la unitat de la llengua en ple segle XVI» (*Biblia* 1996, p. 140).

El professor Antoni Ferrando ha editat el plec de vuit fulls conservat a la Biblioteca Universitària de València que conté l'anònim *Pròlech de una no poch devota adoració de Jhesús, Redemptor nostre, crucificat, endraçada a la senyora molt virtuosa dona Ysabel de Castelví, viuda* (*Pròlech* 1999, p. 148-156).

Més enllà de les edicions dels sermons del frare dominicà de València Lluís Bertran i Eixarc (1526-1581), fetes en llatí a finals del s. XVI i en traducció castellana just el 1700, fins els anys setanta del s. XX no es retornà sobre la seva oratòria (ROBLES 1972 i LLOP 1973). I del període aquí fixat en tenim l'edició de nous sermons. Sobre el nom de Jesús, en llengua castellana, localitzat en el Ms 760, fol. 226-232 de la Biblioteca Universitària de València (BERTRAN 1983). I quatre més i l'esborrany d'un cinquè, igualment en castellà: I. *Sermo de Corpore Christi*, II. *Dominica infra octavam Corporis*, predicat a Museros (Horta), III. *Dominica 3 post Octavam Paschae*, predicat el 1574 potser a Sedaví (Horta), IV. *En Santo Thomas 1579* [sic] i del V., sense títol i en esborrany, però sí amb el lema «Penitencia no se ha de tardar» (BERTRAN 1989). Tot i no ser cap descoberta perquè ja consta en l'edició del s. XVII, s'ha publicat darrerament un seu sermó dedicat a sant Vicent Ferrer (BERTRAN 2005). A més a més s'han editat cartes seves o rebudes per ell. Amb motiu del IV Centenari de la seva mort es van publicar dotze *Cuadernos de San Luís Bertrán*, a València, en els quals podem llegir les cartes següents. Dues que va adreçar al seu pare el 1542 i el 1544; la seva particularitat és que han estat tretes de la *Vida de San Luís Bertrán* escrita per Vicent Justinià Antist —de l'edició de 1884— on es diu de la primera que ha estat traduïda i que cal suposar el mateix de la segona. A partir, però de dos autògrafs en tenim una que adreçà a la seva mare el 1554 escrita en català com també una altra al seu germà Jaume el 1573; aquella es conserva a l'Arxiu de l'esglèsia del Col·legi del Patriarca de València, aquesta al de l'arxiprestal d'Albaida. Totes quatre entre les pàgines 19-25 de l'article (BERTRAN 1981a). Una altra és la que va rebre del franciscà Nicolau Factor, valencià com ell, treta d'una obra anònima, «*Opúsculos del Bto. Nicolás Factor*. Valencia: Miquel Estevan, 1796». Acompanya aquesta carta, en llengua castellana sense saber si és original, una antífona i oració que el mateix Factor dedicà al seu amic Bertran arran de la seva mort: *De beato Ludovico Bertrando, valentino, ordinis Predicatorum, commemoratio. Antípona* [sic] (BERTRAN 1981b).

Del dominicà també de València Vicent Justinià Antist (1544-1599) s'ha editat l'opuscle *De viris illustribus* o, amb tot el nom, *Virorum illustrium Provinciae Aragoniae Ordinis Praedicatorum catalogus (a fratre Vicentio Iustiniano Antist redactus)*, procedent del Ms 681 de la Biblioteca Universitària de València (ANTIST 1982). Fa més de vint anys que així presentava el treball el seu editor, fra L. Robles: «Merece la pena el que hoy se la [a Antist] prestemos [la atención], aunque sólo sea para dar a conocer la copiosa y abundante

producción literaria que nos ha dejado» (ANTIST 1982, p. 199), però res més no hem localitzat des d'aquesta data, descomptant les publicacions anteriors.

D'un altre dominicà del Regne de València, Baltasar Sorio (s. XV-1557), n'ha estat editat en facsímil una de les seves obres, però no l'hem poguda veure (SORIO 1981)*.

En el treball pacient dels estudiosos a fi de recuperar testimonis de la nostra cultura del Renaixement també hi entren els dos discursos pronunciats en grec, si més no escrits en aquesta llengua, com a exercici escolar que feren en Jeroni Clarí i Jeroni Garcia, alumnes de Pere Joan Nunyes a l'escola que regentà a Barcelona entre els anys 1575 i 1580. Ho ha fet Cándido Flores del Ms 105 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona (CLARÍ – GARCIA 1980). Justament d'aquest humanista de València, Pere Joan Nunyes (1522-1602), s'havia publicat per primera vegada un breu text en valencià, o català, sobre l'art d'estudiar i d'aprendre (*Epistolari* 1977-1978, 2, p. 80-82) pensant que segurament era únic en aquesta llengua; text, aquest, reeditat per segona vegada sense modernització d'ortografia a (*Renaixement* 1996, p. 90-92). Però el professor Antoni Mestre, arran de col·laborar en la troballa, topà amb un segon entre els que aplega el volum 349 del fons Maians de la Biblioteca del Col·legi del Patriarca de València. Duu el títol següent: *Per a fer censura de una Epistola se han de considerar tres cosas*. Aquest text editat en versió paleogràfica (NUNYES 1988) ha aparegut posteriorment en una transcripció adaptada (*Renaixement* 1996, p. 77-81). Encara no passada mitja dotzena d'anys es publicava un altre text de Nunyes, ara en llatí, d'igual temàtica: *Ratio imitandi*, localitzat en el Ms 69, fol. 98-99v dels fons de Sant Cugat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i en el Ms 1185, fol. 284-289 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona (NUNYES 1993).

El fet d'haver-nos referit al món escolar en el paràgraf precedent ens encamina tot seguit a pensar en el pedagog aragonès, fill d'Alcanyís, Juan Lorenzo Palminero (c.1524-1579). Dos textos i mig podem aportar. Abans recordem només per sobre que aquest humanista proposava i amb l'exemple ho feia, de publicar diccionaris en llengua «romance» dedicats a una temàtica concreta, per separat o formant part d'una obra més àmplia, a tall d'instrument de cara a la traducció del llatí i enriquiment lingüístic dels alumnes.¹¹ Del darrer quart del segle passat i ja del present tenim, doncs: una edició facsímil del seu *Vocabulario del humanista* editat a València per Pere Huete el 1569 (PALMINERO 1978)* i l'edició del *Lexicon puerile* de 1560 a càrrec del professor Germà Colón el qual en fa la transcripció útil, és a dir, ordenant el vocabulari amb la referència a cadascuna de les pàgines facsímils, alfabèticament del llatí al castellà i a l'inrevés (PALMINERO 2003). També el considerat mig text: «Phrases y fórmulas loquendi de la guerra» que forma part de l'obra *Estudioso de la*

11. M. A. García Aranda dóna notícia d'una dotzena, editats o en manuscrit encara (PALMINERO 2005-6, p. 303, en nota).

aldea, con las quatro cosas que es obligado a aprender un buen discípulo, que son: devoción, buena criança, limpia doctrina y lo que llaman Agibilia, editat també a València pel mateix impressor vuit anys després de l'anterior, això és, 1568 (PALMINERO 2005-6).

Una altra obra escolar és el text del gironí mossèn Onofre Pou (s. XVI), *Thesaurus puerilis*, que en 1575 era editat a València on havia estat com a estudiant de teologia. Després passà a Perpinyà on fou catedràtic d'arts, segons documents posteriors a l'edició esmentada (CLARA 1993). La reproducció correspon a la segona, estampada a Barcelona el 1580 (POU 1979).

També del mateix any 1979 i font editorial, és el facsímil de la *Grammaticae Latinae* de l'alcoià Andreu Sempere, tot i que en aquest cas ha estat treta d'una edició de 1749 feta a la ciutat de Palma de Mallorca (SEMPERE 1979). De l'any 1997, tanmateix, és l'edició crítica d'aquesta obra que eixí de les premses en l'ocasió dels 150 anys de la concessió del títol de Ciutat a la vila valenciana d'Alcoi. El seu editor, Xavier Gómez i Font, després de l'estudi introductor i —on elenca cinquanta-tres edicions entre la *princeps* del 1546 i la darrera de 1849— ens l'ofereix a partir de l'exemplar més proper a la darrera que va veure l'autor, la valenciana de 1572 si bé en la reimpressió feta el 1625 i dels exemplars que han restat de la primera i de la tercera. Així, doncs: «Andreae Semperii, valentini, alcodiani, *Prima Grammaticae Latinae Institutio, Tribus libris explicata*, Maioricis, ex officina Gabrielis Guasp, 1625» més, en apèndixs els pròlegs-dedicatòria de 1559 i 1560 i dos epigrames llatins de Miquel Jeroni Oliver i Joan Torrella (SEMPERE 1997).

De l'any 1981 és la publicació del pròleg llatí, amb comentari introductor i traducció catalana, que Pere Badia (s. XV-1512/1513) va escriure per a l'edició de les *Instrukiones latinae* d'E. A. de Nebrija amb el títol *Petri Badie Epistola* (BADIA 1981); ha estat novament editada, però només en la versió traduïda, a (*Renaixement* 1996, p. 61-65).

Tres altres obres cal també ressenyar del camp lingüístic. La primera correspon, de fet, a un grup de tres lexicons editats conjuntament pel professor Germà Colon. Aplega les readaptacions i aclariments lèxics fets pels editors de l'obra poètica d'Ausiàs Marc al s. XVI, dels que anomenaven «vocables scurs». Corresponen a edicions barcelonines de 1543 i 1545 per Carles Amorós i a la de Claudi Bornat de 1560, també a Barcelona (*Els vocabularis* 1983). El que correspon a 1545 s'ha reproduït sense notes a (RAFANELL 1991, p. 49-52).

La segona és l'edició facsímil i crítica de *Les regles de esquivar vocables* acompanyada d'un extens estudi del professor Badia i Margarit (*Les regles* 1999). Un vell i bell text de finals del s. XV que posteriorment ha merescut un llarg debat entorn de les tesis presentades sobre la seva autoria i unitat d'escriptura, les quals omplirien bona pàgina si aquest en fos el lloc.

La tercera és la no venal, facsímil en un volum acompanyada d'un segon d'igual tamany i els dos en estoig, feta per la Biblioteca de Catalunya i l'Institut Ramon Llull. És el *Vocabulari molt profitos per apendre lo Catalan Alamany y lo Alamany Catalan* que aparegué, recordem-ho amb el colofó,

«Stampat lo present Vocabulari en la noble vila de Perpinya per mestre Johan Rosembach. Any M. d. e dos. Bedrukt ist diser Vocabulari in den adlem stat zu Perpinia von meister Hansen Rosembach. Im Jar M. d. un ii». El volum d'acompanyament porta textos i estudis de Dolors Lamarca, Pere Barnils, Tílbet Dídac Stegmann i Vinyet Panyella (*Vocabulari* 2007).

A la Universitat de Barcelona professà filosofia, després de fer-ho a París (1534-1538), el vigatà Rafael Mambla (s. XVI) que el 1540 hi editava *De dialectica sive de rationali philosophia*. Ara en tenim imprès el pròleg en la traducció catalana feta pel professor Joan Bastardes (*Renaixement* 1996, p. 57-60).

Un altre text que fa de pròleg és la *Carta a la duquesa de Somma* que encapçala el segon llibre de versos dels quatre que féu Joan Boscà (1487/92-1542) (*Renaixement* 1996, p. 151-155).

Ja de ple en aquest apartat de pròlegs renaixentistes no es poden deixar de banda els que recullen els professors Eulàlia Duran i Josep Solervicens. En donem tot seguit el llistat i les pàgines corresponents, entre parèntesi, del llibre esmentat (*Renaixement* 1996) sense, però, els detalls de fonts i transcripcions que apareixen en les notes de presentació. Pròleg de Francesc Argilagues a l'*Articella* (1483), conjunt d'escrits mèdics d'autors diversos, en versió catalana de M. Duran (p. 99-102). En versió d'aquest mateix traductor, la carta de 1528 que Vicenç Navarra, lleidatà, doctor en drets i bibliotecari de l'arquebisbe de Tarragona Pere de Cardona, adreça a Alfonso de Valdés (p. 103-106). Pròleg del 1521 a l'edició del *Blanquerna* de Ramon Llull escrit per Joan Bonllavi (p. 106-113) —amb altres criteris de transcripció ortogràfica, també és editat a (RAFANELL 1991, p. 39-46)—. Pròleg, anònim, de 1531 a l'edició de l'*Espill* de Jaume Roig (p. 113-117) i l'escrit per Onofre Almudèver el 1561 a la segona edició, feta conjuntament amb altres de satíriques (p. 117-120). L'epístola proemial de Baltasar Romaní a Ferran d'Aragó, duc de Calàbria, del 1539 en l'edició de l'obra d'Ausiàs Marc (p. 120-121) i la que va estampar-hi en l'edició de 1560 Claudi Bornat endreçada a Ferran de Cardona, duc de Somma (p. 121-123). El text de Pere Miquel Carbonell que com a editor va afegir a la *Crònica* de Pere III el Cerimoniós (p. 123-127). L'endrea dels jurats de València en l'edició de 1557 de la *Crònica de Jaume I* (p. 127-130). Endrea de l'editor de la *Crònica* de Ramon Muntaner en l'any 1558, Felip Mei (p. 130-131) i el mateix tipus de text i del 1558, ara de Jaume Cortei a l'edició d'aquesta mateixa obra (p. 132-134). El pròleg, el 1572, de Lluís Ponç d'Icard a l'edició castellana del *Llibre de les grandeses de Tarragona* (p. 136-137). I, finalment, el pròleg de 1609 escrit per Jeroni Pujades a la seva *Crònica Universal del Principat de Catalunya* (p. 139-141). S'ha de consignar que, de manera parcial, però, també són editats fragments de la presentació de les obres de Pere Antoni Beuter a la versió castellana de la seva *Història de València* i d'Onofre Manescal, el seu *Sermó*. D'aquest, tanmateix, s'ha fet l'edició amb ortografia actual i un breu comentari introductori, del pròleg que va afegir-hi a l'hora d'estampar-lo el 1602, havent-lo predicat el novembre de 1597 (*Tractar* 1992, p. 41-44).

Val a dir que alguns dels pròlegs esmentats corresponen a obres d'història, però per dos motius ens ha semblat de tenir-los presents. Un, perquè és l'únic fragment que s'ha editat o donat a conèixer actualment; l'altre, perquè aquests textos no solen ésser estrictament narració dels fets, sinó més aviat la seva presentació o justificació. Des d'aquest angle, doncs, se'n podria esmentar algun altre editat ja en l'obra entera, com les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell (CARBONELL 1997, I, p. 171-172). O el que encapçala, «Al lector», la *Història general de Catalunya* d'Antoni de Viladamor en l'edició crítica d'Eulàlia Miralles més la dedicatòria adreçada «A la il·lustríssima congregació dels tres staments de Cathaluña convocats per la magestat del rey don Phelip, nostre señor, en las Cortes de Monçó en lo any MDLXXXV» (VILADAMOR 2007, I. p. 241-245 i 209-217, respectivament).

Un dels textos del nostre Renaixement mereixedor d'atenció és l'obra geogràfica que ens ha pervingut del jesuïta del segle XVI Pere Gil (1551-1622). Una obra fins al passat segle XX desconeguda que en primícia fou editada pel geògraf Josep Iglésies i que de nou ho ha estat en ocasió del centenari del naixement d'aquest estudiós; va ser un dels fundadors de la Societat Catalana de Geografia, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, la qual se n'ha fet càrrec. La font és el Ms 2311 de la Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona (GIL 2002). A la Ciutat Comtal, el 1621, P. Gil publicava una traducció catalana del *Contemptus mundi* o *De imitatione Christi*, com sol ésser coneguda, atribuïda a Tomàs de Kempis; la va presentar amb unes pàgines «Al lector» que amb ortografia regularitzada podem llegir a (RAFA-NELL 1991, p. 70-72).

Una obra que ens capta igualment l'atenció per la seva tota diversa temàtica és la referida a la construcció de fortificacions guerreres que va escriure Pere Lluís Escrivà (Regne de València, s. XVI) el 1538, *Apología en escusación y favor de las fábricas que se hacen por designio del Commendador Scribà en el Reyno de Nápoles y principalmente de la del castillo de San Telmo*. Es tracta de la transcripció puntuada i amb l'afegit de lletres o mots «que el copista “se ha comido”» (p. 39) a partir del Ms 2852 de la Biblioteca Nacional de Madrid (ESCRIVÀ 2000). La primera edició contemporània és de l'inici del període aquí fixat, si bé no l'he tinguda a mà (ESCRIVÀ 1978)*.

Una tercera encara per la varietat temàtica del seu contingut i curiositat és el *Commentariorum de Sale, Libri Quinque* de l'aragonès fill d'Alcanyís Bernardino Gómez Miedes (ca. 1515-1589) que es va publicar el 1572 —en quatre llibres— i el 1579 —ampliada a cinc— a València, on ell residia com a canonge de la Seu, per l'impressor Pere Huete. Se n'ha fet l'edició crítica que per raó d'haver-me despistat no l'he poguda veure si no és per les dades tretes des d'internet (GÓMEZ 2003)*. L'estudi introductori de S. I. Ramos Maldonado que omplena CCLVII pàgines i l'edició del text «*Comentarii de sale / Comentarios sobre la sal*» que s'inicia a les pàgines de numeració aràbiga i conté l'epigrama, prefaci i poema inicials més el primer llibre, constitueixen el primer volum; el segon conté els llibres II, III i IV; el tercer, el V més, en

apèndix: el capítol XL del llibre I de la primera edició; una carta de Gómez Miedes al papa Gregori XIII del 1576; el prefaci que Petrus Uffenbach, metge de Frankfurt, al reverend George de Erstenberg per l'edició que va fer d'aquesta obra el 1605 a Frankfurt del Main; i endemés un conjunt de làmines i sis remarcables índexs temàtic i lexical de tota l'obra.¹²

L'ús i la difusió, el valor i aprecí que durant el Renaixement va tenir el diàleg com a gènere manifestatiu del pensament històric, filosòfic, filològic, religiós i artístic no ha d'ésser pas ponderat aquí. Basti, si més no, recordar la tesi doctoral que hi dedicà, per exemple, un estudiós del Principat no fa gaires anys, el professor Josep Solervicens, i el llibre que en seguí (SOLERVICENS 1997). D'aquest gènere, doncs, tenim avui —dixant a banda els diàlegs inclosos en l'obra corresponent de Joan Baptista Anyés, Lluís del Milà, Joan Lluís Vives o Antoni Agostí— algunes edicions.

Deixant també de banda el contingut d'aquest gènere, on de vegades s'entrellacen diverses temàtiques, i en atenció només a la forma literària, recordem-ne alguns. En primer lloc l'obra del notari rossellonès Francesc Comte (?-1586/1587). El professor Joan Tres ha estat el curador de l'edició crítica —tesi de doctorat sota el guiatge de la professora E. Duran— d'aquesta obra feta a partir del Ms 615 de la Biblioteca Nacional de Madrid i les variants aportades pel Ms 178 de la Biblioteca Arxiu Episcopal de Vic, el Ms B.184 de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i el que forma part de la biblioteca personal de l'artista Antoni Tàpies, més l'edició parcial feta el s. XIX pel canonge Jaume Collell¹³ (COMTE 1995).

De Cristòfor Despuig (1510-1563/1580) avui tenim una doble edició de *Los col-loquis de la insigne ciutat de Tortosa*; resta lluny la feta o impulsada pel jesuïta Fidel Fita el darrer quart del s. XIX,¹⁴ aquella que pot anomenar-se edició *princeps* (DESPUIG 1877). Ha estat la primera, la transcripció «feta a base del manuscrit B-20 de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona. Es tracta d'una còpia possiblement del començament del XVIII de l'original de Despuig fins ara no localitzat» (p. 43), amb paraules de la curadora Eulàlia Duran (DESPUIG 1981). La segona, sota la responsabilitat del professor Joan Tres, és edició crítica a partir de l'edició de la Dra. E. Duran i la confrontació amb el manuscrit, si bé «alguns paràgrafs els hem puntuat d'una manera diferent. Hem afegit directament en el text les correccions i les propostes de la lectura d'Eulàlia Duran [...] Hem regularitzat l'ortografia segons l'ús actual,

12. Es pot veure l'índex d'aquests tres volums a: <http://www.sandra-ramos.com/documentos/indicebgm.pdf>.

13. Veg. (REQUESENS 2007, p. 374-375).

14. «Fita fou ajudat per Francesc Mestre en l'edició esmentada [segons notícies d'O'Callaghan i E. Bayerri]. Aquestes dues notícies fan pensar si realment Fidel Fita duqué a terme personalment aquesta edició de 1877 o bé si només es limità a impulsar-la i que el transcriptor fos realment el tortosí Francesc Mestre, a qui caldria potser aleshores atribuir la descurança de l'edició» (DESPUIG 1981, p. 45-46, en nota).

respectant però el lèxic. Hem posat entre claudàtors el que hem afegit al text del manuscrit i hem respectat els claudàtors de l'edició base» (p. 35) (DESPUIG 1996). Tenim, doncs, dues serioses edicions amb llurs estudis introductoris de l'obra del cavaller tortosí, «òptima caixa de ressonància de les inquietuds de l'home del Renaixement» (SOLERVICENS 1997, p. 120).

Com que els anys no perdonen, amb ells moren i neixen estils d'escriptura i mirades noves sobre el món. És el cas de «las empresas», aquella imatge impresa amb una breu sentència que donava peu a una consideració religiosa, ètica o política. Joan de Borja i de Castro (1533-1606) —un dels fills de Francesc de Borja, duc, jesuïta i sant al cel—, essent ambaixador de Felip II de Castella a Praga, hi publicà un llibre de cent «empresas»: *Empresas morales, a la S.C.R.M. del Rey D. Felipe, dirigidas por Juan de Borja, de su Consejo y su Embajador cerca de la Magestad Cesárea del Emperador Rodulfo II. Praga, por Jorge Nigrin, 1581*, i en deixava al calaix cent vint-i-cinc més que van ésser editades el 1680 a Brusel·les pel seu nét bastard, un altre Francesc de Borja († 1685). Ara el tenim a mà gràcies a una edició facsímil (BORJA 1981).

La música no pot ésser absent d'aquestes pàgines. El 1998 va ser editada la *Consueta de la Visitatio Sepulchri de Gandia*, obra de qui arribà a tercer Prepòsit General dels jesuïtes, Francesc de Borja (1510-1572). «Durant un poc més de tres-cents anys, exactament des de 1550 fins el 1865, estigué escenificant-se a Gandia aquest drama sacre cantat, peça veritablement singular, que culminava amb la sorpresa de les Maries en anar a visitar el sant Sepulcre i trobant-se'l buit: en la matinada del Diumenge de Glòria eixia de la Seu una comitiva en processó fins a l'església del veí convent de santa Clara i en el seu interior s'assistia a la representació del feliç desenllaç anunciat per l'àngel. *Surrexit Christus!*» (BORJA 1998, p. 19). És en un volum que conté, en català i castellà després, un pròleg i tres estudis més música i lletra recuperats per José Mª Vives Ramiro a partir d'uns fulls de finals del s. XVII o primeries del XVIII conservats en el lligall 178 de l'Arxiu de la Catedral de València, editats en col·lació amb les partitures copiades pel jesuïta Joan B. Guzmán el 1882, disset anys passats de l'última representació, i per Felip Pedrell, M 793/1 de la Biblioteca de Catalunya.

De Francesc de Borja també ha estat «denuo edita» una obra impossible de consultar (BORJA 1983)*.

Un text qualificable d'organització civil, o bé religiosocivil o encara potser d'organització mèdicoassistencial és l'editat per la bibliotecària Dolors Mateu Ibars, una butlla papal impresa en una xilografia: *Sumari e copia de totes les gracies e indulgencies e totes les coses contengudes en la bulla del spital general de la insigne ciutat de valencia esplanades y tornades del lati en lo nostre parlar valencia a fi que tot hom pugua veure...* Butlla del papa Lleó X de l'any 1514 impresa segurament per Christobal Kofman i conservada avui a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (Sumari 1988).

Tot hi haver deixat de banda el món de la ciència com hem indicat en parlar dels límits d'aquest butlletí, donem notícia d'una dada que va més enllà

del període delimitat en el recull del Dr. Lluís Cifuentes. A l'Arxiu Municipal de l'Alguer es conserva el text original redactat pel metge Angelerio Tiberi, el 1584, d'un *Regiment de pestilència* publicat a Càller el 1588. Eduard Blasco Ferrer ens els ofereix confrontats, manuscrit i estampació (TIBERI 1989).¹⁵

Un camp que s'hauria de qualificar de poesia-prosa i de document històric de política i encara de recull de textos religiosoprofètics, és aquell que amb una prou abundant producció s'escampà a finals del s. XV i al llarg de tot el segle següent. Una colla de textos qualificables també de gènere apocalíptic o escatològic entorn de la monarquia catalanoaragonesa. I acompanyats ensems, a voltes, de textos contra la que anomenaven «secta mafomètica» i demostracions de la falsedat de l'*Alcorà*.

A la ciutat de València n'apareixien publicats, l'any 1997, vuit: la primera part de l'obra *De la venguda de l'Anticrist e de les coses que se han de seguir. Ab una reprobació de la secta mahomètica* de Joan Alemany, darrer quart del s. XV, abans de 1490; *Per Barcelona* (Alonso de Jaén ?), dos-cents vint-i-cinc versos castellans; el fragment escatològic de l'obra *Repetición e obra del derecho militar e armas* de Pere Azamar, de 1476; *Profecia, treta de l'Apocalipsy, per los fils de don Ferrando rey de Aragó*, anònima tirallonga de dos-cents quaranta-sis versos catalans; de Jeroni Torrella un fragment, «De rege valentino», de la seva obra *De imaginibus astrologis non solum dedicis verum etiam litteris viris* de 1496; *Despertar-s'à la àguila*, anònim de mitjant 1492 escrit mig en vers mig en prosa; i *Propter connubium Siculorum*, trenta dístics anònims de poc després de 1493; a més a més de l'*Espejo del mundo* d'Alonso de Jaén, d'entre 1469-1490, l'autor del qual pròpiament no correspondria a la present llista pel seu origen enllà de la Corona catalanoaragonesa (*Profecia* 1997). Aquest mateix any es publicaven trenta versos (segons les línies del Ms 490 fol. 102v de la Biblioteca de Catalunya) profeticoapocalíptics també referits al rei Catòlic (REQUESENS 1997). L'any següent la professora Eulàlia Duran editava la segona part de l'obra de Joan Alemany, això és, la *Reprobació de la secta mahomètica* que darrerament ha estat inclosa a (DURAN 2004, p. 319-350, el text, 329-348).

En aquesta mateixa parcel·la no hi serà sobrer la presència d'un text judicial tot i la decisió de no enquirir els d'aquest gènere. Si per una part enriqueix la història, deixada de banda en aquestes pàgines, per l'altra corona les referències fetes als escrits escatològics o apocalíptics suara esmentats. Es tracta del procés de la Reial Audiència del Regne de València contra un grup de suposats agermanats en la llunyana data de 1541. Se n'han editat els documents conservats amb altres vint-i-vuit de complementaris i tot precedit d'un conciencios estudi, obra de dos professors de la Universitat de València. L'edició és una

15. Marcat, pel Dr. Cifuentes, el terme final a les tres primeres dècades del s. XVI i l'idioma al català, podríem esmentar altres obres científiques, però com s'ha dit les deixem, si bé fem avinent que n'hi ha de consultables a través de la web SHBD, com ho són per exemple, les de Lluís Collado, Pere Pintor o Gaspar Torrella, i més en d'altres enllaços per internet.

transcripció fidel dels originals amb les mínimes intervencions que en faciliten la lectura, sense preterir els fragments ratllats que són igualment transcrits en nota ni l'auxili dels parèntesis quadrats per a lletres o mots oblidats o perduts pel mal estat del document i les claus per als mots repetits, etc. El procés i els documents complementaris són en català o llatí, el llibre que els ha tret a la llum, en castellà (*Epígonos* 2000; cf. «ATCA», XXVIII [2009], 719-721).

IV. *La vella novetat*

Vella, perquè no és pas de fa dos o tres mesos; nova, perquè ho és d'aquests darrers anys. Pensem en la font de lectura de textos a través d'internet. En les pàgines precedents ja ha esta present aquesta via d'accés en constatar que alguns textos es poden llegir en els seus originals o edicions *princeps* com també en algunes de les edicions actuals. Tanmateix han estat poques les remissions i cal obrir al lector, encara que en minúscula finestra, les possibilitats existents —per altra part segurament ja conegudes— i que ben apamades ofereixen una llarga llista d'autors, de textos, d'enllaços, etc. Ens limitarem a la informació de la web «Studia Humanitatis. Biblioteca Digital», creada per la Universitat de Girona. A tall d'exemple, un parell de referències. Clicant es pot accedir al conjunt de trenta-sis cartes de l'humanista mallorquí Arnau Descós escrites entre el 1483 i el 1488, editades per Fidel Fita en el *Boletín de la Real Academia de la Historia de Madrid* el 1891; una estampació del segle XIX i a la vegada d'avui mateix sense haver d'anar a una biblioteca. O bé l'edició crítica del *Tractatus de pronomibus suiue natura* del 1477, obra del català Joan Ramon Ferrer (ca. 1415-1490), treballada pel doctorand Antoni Cobos Fajardo l'any 2000, existent en microfita (feta per la Universitat Autònoma de Barcelona), no en edició de paper i sí, ara, en la pantalla de l'ordinador.¹⁶ I podríem citar el xatívi Pere Garcia, bisbe que fou de Barcelona, i Miquel Jeroni Ledesma, helenista i catedràtic de Medicina a la seva ciutat, València; el jurista català Joan de Socarrats¹⁷ i el jesuïta mallorquí Jeroni Nadal, etc., etc. A part el conjunt d'obres a les quals es pot accedir a través de la web esmentada, també permet encaminar el navegador vers altres webs on trobar digitalitzacions diverses, ofertes des de la Universitat anglesa de Birmingham a la Bibliothèque Nationale de France, de la de Cambridge a la cadena d'enllaços que entre totes es genera. La gironina, doncs, es troba entre les sigles amb la següent: SHBD.

16. S'ha de tenir present, a més a més, que Antoni Cobos ha publicat l'edició crítica, text llatí i versió catalana, de l'obra primerenca d'aquest humanista, el *De antiquitate legum* de 1448; és evidentment anterior al 1474, però tan bon treball prou mereix d'ésser citat (FERRER 2006).

17. Les dues últimes aportacions de dades biogràfiques sobre aquest jurista es troben a (PUIGVERT 1999) i (TOLDRÀ 2001). En la SHBD es remet també a biografies i bibliografies dels autors humanistes que hi són catalogats.

V. *Cal una resulta?*

No direm si és molta en quantitat o poca la recuperació d'obres dels nostres humanistes en la parcel·la triada aquí. Ni la valoració de les reestampacions facsímils, edicions divulgatives o crítiques. El balanç, si s'escau, correspon al fruit que puguin haver-ne els nostres conciutadans de tenir-les als ulls per la lectura,

«És bo de seure a casa, en la penombra,
amb un llibre a les mans...».

Són lliçons que ens han deixat per als estudiosos i més encara per al nostre jovent en allò que n'és la molla nutritiva: encarar-se amb la reflexió i la bellesa que humanitzen, la del passat per heure'n la pròpia avui,

«i un fosc impuls convertiran en himnes»
(Miquel MARTÍ POL,
«Eixarm de la vida senzilla», *Les clares paraules*)

Tant de bo, arrambant el present assaig, d'aquí a poc temps hom pugui mostrar un riquíssim esplet d'edicions del Renaixement i una revifalla paral·lela de l'esperit que atresoren.

Manresa, Nadal de 2009 – Pentecosta de 2010

VI. *La bibliografia*

Sigles

- AST *Analecta Sacra Tarraconensia*
 ATCA *Arxiu de Textos Catalans Antics*
 BIVALDI <http://bivaldioai.gva.es>
 BVJLV <http://www.lluivives.com/psegundonivel.jsp?conten=catalogo>
 BMLE Biblioteca del Real Monasterio de San Lorenzo del Escorial
 CEIC Centre d'Estudis i Investigacions Comarcals (Gandia)
 CSIC Consejo Superior de Investigaciones Científicas
 ELLC *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*
 MOLC Les Millors Obres de la Literatura Catalana
 PAM Publicacions de l'Abadia de Montserrat
 PPU Promocions i Publicacions Universitàries
 SHBD http://www3.udg.edu/ilcc/Eiximenis/html_eiximenis/portals_SH/textos.htm

A. *Textos humanístics*

- (AGOSTÍ 1979a) FLORES SELLÉS, Cándido, «Un estudio inédito de Antonio Agustín (1517-1586) sobre los Digestos», *Anuario de Historia del Derecho Español*, XLIX (1979), 625-638, text: 628-638.
- (AGOSTÍ 1979b) FLORES SELLÉS, Cándido, «Antonio Agustín, estudiante en Italia (1536-1541)» dins *El cardenal Albornoz y el Colegio de España*. Edición y prólogo de Evelio VERDERA Y TUELLS. Vol. VI (*Studia Albornotiana*, XXX-VII, Bolonia: Publicaciones del Real Colegio de España), 1979, 315-375.
- (AGOSTÍ 1979-1980) FLORES SELLÉS, Cándido, «Pro constitutionibus Apostolicis. Un inédito de Antonio Agustín», *Revista Española de Teología*, XXXIX-XL (1979-1980), 385-388, text: 386-388.
- (AGOSTÍ 1980) FLORES SELLÉS, Cándido, *Epistolario de Antonio Agustín*. Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca, 1980.
- (AGOSTÍ 1982a) AGUSTÍN, Antonio, *Alveolus (Manuscrito Escorialense S-II-18)*. Introducción, preparación, notas y traducción de Cándido FLORES SELLÉS. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1982.
- (AGOSTÍ 1982b) FLORES SELLÉS, Cándido, «El catecismo romano de Antonio Agustín (1517-1586). Presentación y edición», *Revista Española de Teología*, vol. 42, fasc. 1 (1982), 5-7, text: 8-43.
- (AGOSTÍ 1988a) BERNAL PALACIOS, A. «Antonio Agustín (1517-1586) y su "Recollecta in iure canonico"», *Revista Española de Derecho Canónico*, vol. 45, núm. 125 (Juliol-Diciembre 1988), 487-534.
- (AGOSTÍ 1988b) FLORES SELLÉS, Cándido, «Documentos inéditos de Antonio Agustín (de asuntos eclesiásticos)» dins *Jornades d'història «Antoni Agustín i el seu temps (1517-1586)»* [vol. 1]. Barcelona: Departament d'Història Moderna de Tarragona – Universitat de Barcelona, Promocions i Publicacions Universitàries, 1988, 275-315.
- (AGOSTÍ 1988c)* GARCÍA GARCÍA, A., «El tratado *De annatis* de Antonio Agustín», *Zeitschrift der Savigny Stiftung für Rechtsgeschichte. Kanonistische Abteilung*, CV / LXXIV (1988), 391-411.
- (AGOSTÍ 1990) *Jornades d'història «Antoni Agustín i el seu temps (1517-1586)»* [vol. 2]. Barcelona: Hemeroteca Caixa de Tarragona – Promocions i Publicacions Universitàries, 1990.
- (AGOSTÍ 1990a) ADSERÀ MARTORELL, Josep, «El arzobispo Antonio Agustín y el Hospital de San Pablo y Santa Tecla de Tarragona. El Concilio de Trento y los Hospitales», dins (AGOSTÍ 1990), 1-34, text: reproducció facsímil de la *Constitució Apostòlica contra els bandolers*, 29-33.
- (AGOSTÍ 1990b) Equip d'Història Moderna de Tarragona, coordina Josep SABATÉ I BOSCH, «Los estatutos de la Universidad de Tarragona y Antonio Agustín», dins (AGOSTÍ 1990), 245-267, text i traducció: 246-267.
- (AGOSTÍ 1990c) MORÁN MARTÍN, Remedios, «Crítica histórico-jurídica a través de la correspondencia de Antonio Agustín con Jerónimo Zurita», dins (AGOSTÍ 1990), 387-408.

- (AGOSTÍ 1990d) QUEROL CUADRAS, Borja y RODRÍGUEZ ARNAIZ, Gonzalo, «El ambiente cultural de Antonio Agustín a través de su correspondencia», dins (AGOSTÍ 1990), 427-442.
- (AGOSTÍ 1990-1991) CARBONELL I MANILS, Joan, «Quatre cartes desconegudes de l'arquebisbe de Tarragona Antonio Agustín Albanell», *Faventia*, 12-13 (1990-1991), 337-352.
- (AGOSTÍ 1991) CARBONELL I MANILS, Joan, «Entorn a un poemet catul·lià d'Agustín», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, XXXI (1990-1991) (Girona MCMXCI), 141-153, text: 141, versió catalana: 142.
- (AGOSTÍ 1992)* *Correspondance de Lelio Torelli avec Antonio Agustín et Jean Matal (1542-1553)*. Texte édité et commenté par Jean-Louis FERRARY. Como: Edizioni New Press, 1992 (Biblioteca de Atheneum, 19).
- (AGOSTÍ 1993) *Antonio Agustín between Renaissance and Counter-reform*. Edited by M. H. CRAWFORD. London: The Warburg Institute – University of London, 1993 (Warburg Institut Surveys and Texts, XXIV).
- (AGOSTÍ 1993a) MIRALLES MALDONADO, José Carlos, «Aportaciones de A. Agustín y G. Faerno (MSS. 7901-2 BN) en la enmienda de los fragmentos de L. Pomponio», *Myrtia. Revista de Filología Clásica*, 8 (1993), 63-98.
- (AGOSTÍ 1993b) MACCUAIG, William, «Antonio Agustín and the Reform of the Centuritate Assembly», dins (AGOSTÍ 1993), 61-74, text:75-80.
- (AGOSTÍ 1993c) CRAWFORD, M. H., «Antonius Augustinus Iacobo Mendozae S. D.», dins (AGOSTÍ 1993), 266, text llatí i versió anglesa: 266-277.
- (AGOSTÍ 1993d) BUONOCORE, Marcus, «Onuphrius Panvinius et Antonius Augustinus: de codicibus Vaticanis Latinis 6035-6 adnotationes nonnullae», dins (AGOSTÍ 1993), 155-161, text fotografiat: 162-171.
- (AGOSTÍ 1994) CARBONELL MANILS, Joan, «Anotaciones inéditas sobre Virgilio de Antonio Agustín», *Habis*, 25 (1994), 413-430, text: 420-430.
- (AGOSTÍ 1995) CARBONELL I MANILS, Joan, «El *Carmen nuptiale* d'Antonio Agustín», *Faventia*, 16/1 (1995), 87-98, text: 90-91, versió catalana: 97-98.
- (AGOSTÍ 1996a) IULIANI, *Epitome latina Novellarum Iustiniani*. Secondo l'edizione di Gustavo Hänel e col glossario d'Antonio Agustín. Testo, indice, concordanze a cura di Pietro FIORELLI e Anna Maria BARTOLETTI COLOMBO. [Firenze]: Università degli Studi di Firenze. Dipartimento di Teoria e Storia del Diritto, 1996.
- (AGOSTÍ 1996b) MIRALLES MALDONADO, José C., «*Lectio*nes y conjeturas de A. Agustín y G. Faerno a los fragmentos de Lucilio (ms. Madrid, Bibl. Nac. 7902): libro XXVI», *Res publica litterarum. Studies in the Classical Tradition*, XIX (1996), 185-206.
- (AGOSTÍ 1997a) BERNAL PALACIO, Arturo, «Apuntes alifanos sobre Antonio Agustín (1517-1586)», *AST*, 70 (1997), 81-118.
- (AGOSTÍ 1997b) CARBONELL MANILS, Joan, «*Latini Latini epistulae ad Antonium Augustinum missae cum quibusdam comentariis auctae nunc primum editae*», *Faventia*, 19/2 (1997), 149-174, text: 158-166.

- (AGOSTÍ 1997c) MIRALLES MALDONADO, José C., «Algunas aportaciones de A. Agustín y G. Faerno a la enmienda de los fragmentos de Lucilio (BN 7901-2): libros I y II» dins *Humanismo y pervivencia del mundo clásico*. Homenaje al profesor Luís Gil. Vol. II. 2. Eds. José María MAESTRE MAESTRE, Joaquín PASCUAL BAREA, Luís CHARLO BREA. Cádiz: Ayuntamiento de Alcañiz – Gobierno de Aragón, Departamento de Educación y Cultura – Instituto de Estudios Turolenses, Diputación Provincial de Teruel – Servicios de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 1997, 519-529.
- (AGOSTÍ 1997d) SALVADÓ RECASENS, Joan, «Un poema inédito de Antonio Agustín» dins *Humanismo y pervivencia del mundo clásico*. Homenaje al profesor Luís Gil. Vol. II. 3. Eds. José María MAESTRE MAESTRE, Joaquín PASCUAL BAREA, Luís CHARLO BREA. Cádiz: Ayuntamiento de Alcañiz – Gobierno de Aragón, Departamento de Educación y Cultura – Instituto de Estudios Turolenses, Diputación Provincial de Teruel – Servicios de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 1997, 1283-1288, text: 1289-1291.
- (AGOSTÍ 2000) CARBONELL MANILS, Joan, «La relación epistolar inédita entre Antonio Agustín y el Papa Gregorio XIII», *Faventia*, 22/2 (2000), 121-138, text: 128-135.
- (AGOSTÍ 2002a) CAPDEVILA FOLGUERA, Joan, «Aproximación a Antoni Agustí, Obispo de Lleida: implantación del Concilio de Trento (en torno a dos cartas)» dins *Humanismo y pervivencia del mundo clásico*. Homenaje al profesor Antonio Fontán. Vol. III. 1. Eds. José María MAESTRE MAESTRE, Joaquín PASCUAL BAREA, Luís CHARLO BREA. Alcañiz – Madrid: Instituto de Estudios Humanísticos – Laberinto – CSIC, 2002, 385-390, text: 391-396.
- (AGOSTÍ 2002b) CARBONELL MANILS, Joan, «Antonio Agustín epigrafista: a propósito de la Lex Agraria (CIL I² 585)» dins *Humanismo y pervivencia del mundo clásico*. Homenaje al profesor Antonio Fontán. Vol. III. 1. Eds. José María MAESTRE MAESTRE, Joaquín PASCUAL BAREA, Luís CHARLO BREA. Alcañiz – Madrid: Instituto de Estudios Humanísticos – Laberinto – CSIC, 2002, 397-412.
- (AGOSTÍ 2007a) ALCINA ROVIRA, Juan F. – SALVADÓ RECASENS, Joan, *La biblioteca de Antonio Agustín. Los impresos de un humanista de la Contrarreforma*. Alcañiz: Instituto de Estudios Humanísticos – CSIC, 2007.
- (AGOSTÍ 2007b) ALCINA ROVIRA, Juan F., «La influència d'Antoni Agustín en la redacció de l'Índex de llibres prohibits del Concili de Trento (1564): el seu erasmisme», dins *(El (re)descobriment 2007)*, 33-44, text: 40-41.
- (ANTIST 1982) ROBLES, Laureano, «Vicente J. Antist, O. P. y su opúsculo “De viris illustribus”», *Revista Española de Teología*, XXXIX-XL (1979-1980), 199-242, el text: 232-241.
- (ANÒNIM 1998) VILA, Pep, «Un fragment de la vida de sant Grau», *Annals. Patronat d'Estudis Històrics d'Olot i Comarca (1996-1998)*, 225-236, text: 236-238.

- (ANYÉS 1987) *Joan Baptista Anyes* [sic]. *Obra catalana*. Edició a cura de Max CAHNER. Barcelona: Curial, 1987.
- (ANYÉS 1996) ALONSO ASENJO, Julio, «*Optimates laetificare: la Egloga in Nativitate Christi* de Joan Baptista Anyés o Agnesio», *Criticón*, 66-67 (1996), 307-368, text: 352-365.
- (ANYÉS 2001) ANYÉS, Joan Baptista, *Obra profana. Apologies, València 1545* [sic]. Introducció d'Eulàlia DURAN. Edició del text llatí i traducció catalana de Martí DURAN I MATEU. Barcelona: Universidad Nacional a Distancia – Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, 2001.
- (BADIA 1981) TRIAS I TEIXIDOR, Anna, «El pròleg de Pere Badia a les “Introductiones latinae” de Nebrija (Barcelona, N. Spindeler, 1505)», *Anuario de Filología* (Universidad de Barcelona. Facultad de Filología), 7 (1981), 173-192, text: 179-181, traducció: 181-185.
- (BERTRAN 1981a) ROBLES SIERRA, Adolfo, «Documentos. San Luís en familia», *Cuadernos de San Luís Bertrán*, 1 (1981), 17-30, textos: 19-25.
- (BERTRAN 1981b) AGULLÓ PASCUAL, Benjamín, «San Luís y el Beato Nicolás Factor», *Cuadernos de San Luís Bertrán*, 3 (1981), 106-109, textos: 108-109.
- (BERTRAN 1983) ROBLES SIERRA, Adolfo, «Sermón inédito de San Luís Bertran sobre el nombre de Jesús», *Escritos del Vedat*, XIII (1983), 261-282.
- (BERTRAN 1989) GÓMEZ, Vito T. – GARCÍA LOZANO, Antonio, «Nuevos sermones inéditos de san Luís Bertrán», *Escritos del Vedat*, XIX (1989), 215-239.
- (BERTRAN 2005) ORTUÑO SORIANO, Roberto, «Sermón de San Luís Bertrán en la fiesta de San Vicente Ferrer», *Escritos del Vedat*, XXXV (2005), 127-144.
- (*Biblia* 1993) VENTURA, Jordi, *La Bíblia Valenciana. Recuperació de la història d'un incunable en català*. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1993 (Biblioteca Torres Amat, 12), text del *Llibre dels Salms*: 151-230.
- (BOÏL 1990) BARAUT, Cebrià, «Una lletra consolatòria de Bernat Boïl, ermità de Montserrat», *Studia Monastica*, vol. 32, fasc. 2 (1990), 381-388, text: 384-388.
- (BORJA 1881) BORJA, Joan de, *Empresas morales*. Edición (facsimil) e Introducción de Carmen BRAVO-VILLASANTE. Madrid: Fundación Universitaria Española, 1981.
- (BORJA 1983)* BORGIAE, Franciscus, *Praecipuae divi Thomae Aquinatis materiae in litaniarum rationem redactae*. Denuo edita cura et studio P. Bernardi de MARGERIE. Ciutat del Vaticà 1983 (Studi tomistici, 22).
- (BORJA 1997) GARCÍA HERNÁN, Enrique, «Tres amigos de Juan de Ribera, arzobispo de Valencia: Francisco de Borja, Carlos Borromeo y fray Luís de Granada», *Anthologica Annua*, 44 (1997), 485-546, textos: 532-537.
- (BORJA 1998) *Visitatio Sepulchri de Sant Francesc de Borja*. Gandia: CEIC «Alfons el Vell», 1998.

- (Borgia 2003) *Monumenta Borgia, VI (1478-1551). Sanctus Franciscus Borgia, quartus Gandiae dux et Societatis Iesu praepositus generalis tertius, 1510-1572*. Editado por Enrique GARCÍA HERNÁN. Valencia – Roma: Generalitat Valenciana – Institutum Historicum Societatis Iesu, 2003, 153-155 i 275-276.
- (CARBONELL 1988) VILALLONGA I VIVES, Mariàngela, *Dos opuscles de Pere Miquel Carbonell*. Barcelona: Asociación de Bibliófilos de Barcelona, MCMLXXXVIII.
- (CARBONELL 1997) CARBONELL, Pere Miquel, *Cròniques d'Espanya*. Edició crítica d'Agustí ALCOBERRO. Barcelona: Barcino, 1997. Vols. I i II (Els Nostres Clàssics. Col·lecció B, 16 i 17).
- (CARRÒS 1987) *Las obras de Francesch Carroç Pardo de la Casta*. Edición, estudio y notas de José Enrique REYES-TUDELA. Valencia: Albatros Hispanofilia Ediciones, 1987.
- (Cartes 1987) REQUESENS, Estefania de, *Cartes íntimes d'una dama catalana del s. XVI. Epistolari a la seva mare la comtessa de Palamós*. Pròleg, transcripció i notes de Maite GUISSADO. Barcelona: La sal, Edicions de les Dones, 1987.
- (CENTELLES 1987) DURAN, Eulàlia, «Dues novel·les desconegudes del canonge valencià Jordi Centelles (vers 1500)», *Els Marges*, 36 (1987), 21-38.
- (CENTELLES 1990) BECCADELLI EL PANORMITA, Antonio, *Dels fets e dits del gran rey Alfonso d'Antonio Beccadelli el Panormita. Versió catalana del segle XV de Jordi de Centelles*. A cura d'Eulàlia DURAN. Establiment del text llatí a cura de Mariàngela VILALLONGA. Apèndix de Joan RUIZ I CALONJA. Barcelona: Barcino, 1990 (Els Nostres Clàssics. Col·lecció A, 129), 283-289.
- (CLARÍ – GARCIA 1980) FLORES, Cándido, «Dos discursos en griego de la Barcelona del siglo XVI», Suplemento de *Estudios Clásicos*, tercera serie, núm. 2 (Madrid 1980), 31-57, text (sense traducció): 47-51 i 52-57.
- (CLUA – MASSIP 2007) MIRALLES, Eulàlia, «Una petita història del monestir de Lavaix de l'any 1620: la correspondència de l'abat Bernat Massip i el monjo Bartomeu Clua a l'historiador Jeroni Pujades», *Ripacurtia*, 5 (2007), 119-140.
- (COMTE 1995) COMTE, Francesc, *Il·lustracions dels comtats de Rosselló, Cerdanya y Conflent*. A cura de Joan TRES. Barcelona: Curial Edicions Catalanes, 1995 (Biblioteca Torres Amat, 16).
- (Contemplació 1982) *Contemplació de la Passió de Nostre Senyor Jesucrist*. Edició a cura d'Albert HAUF. Sant Boi de Llobregat – Barcelona: Edicions del Mall, 1982 (Biblioteca Escriviny. Col·lecció de Textos Medievals Breus, 6).
- (Cranevelt 1990a)* *La correspondance Cranevelt*. Ed. D. ALLARD. Bruxelles: Fondation Roi Baudoin, 1990.
- (Cranevelt 1990b)* *De Cranevelt correspondentie : het Humanisme: brieven en gedachten (1520-1523): tentoonstelling*, Koninklijke Bibliotheek Albert I, van 17 november tot en met 15 december 1990. Jozef Ijsewijn ... [et al.] Auteur(s) Editeur(s). Brussel: Koning Boudewijnstichting. Fonds voor het Roerend Cultureel, 1990.

- (Cranevelt 1997c)* *More to Cranevelt. New Baudoïn letters*. Edited by Hubertus SCHULTE HERBRÜGGEN. Leuven: Leuven University Press, 1997 (Supplementa Humanistca Lovaniensia, 11).
- (Debat 1977) «Debat epistolar entre Bernat Fenollar i Isabel Suaris». A cura de Max CAHNER, *Els Marges*, 10 (1977), 71-76.
- (DESPUIG 1877) DESPUIG, Cristòfol, *Los Col-loquis de la Insigne ciutat de Tortosa fets per mossèn Cristòfol Despuig*. Barcelona: Impremta de la Renaixença, 1877. Reeditada en facsímil a Tortosa el 1975.
- (DESPUIG 1981) DESPUIG, Cristòfor, *Los Col-loquis de la Insigne ciutat de Tortosa*. Edició a cura d'Eulàlia DURAN. Barcelona: Departament de Filologia Catalana. Universitat de Barcelona – Curial Edicions Catalanes, 1981 (Biblioteca Torres Amat, 12).
- (DESPUIG 1996) DESPUIG, Cristòfol, *Los Col-loquis de la Insigne ciutat de Tortosa*. A cura de Joan TRES. Barcelona: Curial, 1996 (Lectures de Literatura Catalana, 2).
- (De València 1998) *De València a Roma. Cartes triades dels Borja*. Edició i estudi de Miquel BATLLORI. Pròleg de Modest PRATS. Barcelona: Quaderns Crema, MCMXCVIII.
- (*Els vocabularis* 1983) COLON, Germà, «Els vocabularis barcelonins d'Ausiàs March al segle XVI», *ELLC / VI. Micel·lània Pere Bohigas*, 3 (1983), 261-289, textos: 267-282.
- (*Epígonos* 2000) PÉREZ GARCÍA, Pablo – CATALÁ SANZ, Jorge Antonio, *Epígonos del encubertismo. Proceso contra los agermanados de 1541*. Valencia: Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència, 2000.
- (*Epistolari* 1977-1978) *Epistolari del Renaixement*. A cura de Max CAHNER, 1. València: Albatros Edicions, 1977; 2., 1978.
- (*Epistolaris*, 2003) *Epistolaris d'Hipòlita Roís de Liori i d'Estafania de Requesens (segle XVI)*. Edició a cura d'Eulàlia de AHUMADA BATLLE. València: Universitat de València, 2003.
- (ESCRIVÀ 1978)* ESCRIVÀ, Lluís, *Apología en escusación y favor de las fábricas que se hacen por designio del Comendador Scribà en el Reyno de Nápoles y principalmente de la del castillo de San Telmo*. Ed. Eduardo MARIÁTEGUI. Madrid 1978.
- (ESCRIVÀ 2000) ESCRIVÀ, Luís, *Su Apología y la fortificación imperial*. Edición al cuidado de Antonio SÁNCHEZ-GIJÓN. La *Apología* anotada y comentada por Fernando COBOS y Javier de CASTRO. Valencia: Generalitat Valenciana. Consell de Cultura, Educació i Ciència, 2000, text: 42-181.
- (FERRER 2006) FERRER, Joan Ramon, *De antiquitate legum*. A cura d'Antoni COBOS. Bellcaire d'Empordà: Edicions Vitel·la, 2006 (Studia Humanitatis, 1).
- (FURIÓ 1996) LOGOMARSINO, David, «Furió Ceriol y sus "Avisos acerca de los Estados Bajos"», *Bulletin Hispanique*, LXXX, 1-2 (Janvier-Juin 1979), 88-101, text: 101-107.
- (FURIÓ 1996) FURIÓ CERIOL, Fadrique, *Obra Completa I. El Concejo y Consejeros del Príncipe, Bononia*. Henry MECHOULAN i Jordi PÉREZ DURÀ, codirecto-

- res. València: CNRS – Universitat de València – Edicions UNESCO – Edicions Alfons el Magnànim. Generalitat Valenciana. Diputació Provincial de València, MCMXCVI.
- (FURIÓ 1998) FURIÓ CERIOL, Fadrique, *El Concejo y Consejeros del Príncipe*. Prólogo y notas para gobernantes del siglo XXI. Albert CALDERÓ I CABRÉ. Barcelona: Estrategia Total, 1998.
- (FUSTER 1993) FERRANDO, Antoni, «L'Omèlia sobre lo psalm "De profundis" de Jeroni Fuster», dins *Miscel·lània Joan Fuster*. Estudis de Llengua i Literatura a cura d'Antoni FERRANDO i d'Albert G. HAUF. Vol. VI. [Montserrat]: Departament de Filologia Catalana (Universitat de València) – Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1993, 79-106, textos: 97-106, 83-85 i 87-88 respectivament.
- (GIL 2002) IGLÉSIES, Josep, *Pere Gil, S. I. (1551-1622) i la seva Geografia de Catalunya. Seguit de la transcripció del Libre primer de la historia Cathalana en lo qual se trata de Historia o descripció natural, ço es de cosas naturals de Cathaluña*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2002, text: 149-305.
- (GÓMEZ 2003)* GÓMEZ MIEDES, Bernardino, *Comentarios sobre la sal*. Introducció, edició crítica, traducció anotada e índices a cargo de Sandra Inés RAMOS MALDONADO. Prólogo de Antonio MALPICA CUELLO. Alcañíz-Madrid: Instituto de Estudios Humanísticos – Laberinto – C.S.I.C., 2003, 3 volums.
- (JURATS 1981) ROBLES SIERRA, Adolfo, «Documentos. San Luís y la Contrareforma», *Cuadernos de San Luís Bertrán*, 6 (1981), 260-271, textos: 264-265.
- (*Les regles* 1999) BADIA I MARGARIT, Antoni M., *Les regles de esquivar vocables i «la qüestió de la llengua»*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1999, facsímil: reproducció fotogràfica entre les p. 102-103, edició crítica: 107-133.
- (*Litterae* 1992-1995) IJSEWIJN, Jozef with G. TOURNAY, D. SACRÉ, Line IJSEWIJN-JACOBS, M. VERMEIJ and Monique MUND-DEPCHIE, «Litterae ad Craneveldium Balduiniana. A Preliminary Edition», 1. Letters 1-30 (March 1520 – February 1521), *Humanistica Lovaniensia. Journal of Neo-Latin Studies*, XLI (1992), 1-85; 2. Letters 31-55 (February 1521- May 1521), XLII (1993), 2-51; 3. Letters 56-85 (May-October 1521), XLIII (1993), 15-68; 4. Letters 86-116 (November 1521 – June 1522; April 1523; November 1528), XLIV (1995), 1-78.
- (MILÀ 2001) MILÀ, Lluís del, *El Cortesano*. Edició a cura de Vicent Josep ESCARTÍ. Estudis introductoris: Vicent Josep ESCARTÍ i Antoni TORDERA. València: Biblioteca Valenciana – Ajuntament de València – Universitat de València, 2001.
- (MILÀ 1982) MILAN, Lluys, *Libro de motes de damas y caballeros*. Valencia: Librerías París-Valencia, 1982.

- (MILÀ 2004) MILAN, Lluys, *Libro de motes de damas y caballeros*. Edición facsimilar. Valencia: Vicent García Editores, 2004.
- (MILÀ 2006) VEGA VÁZQUEZ, Isabel, *El Libro de motes de damas y caballeros de Luís de Milán*. Edición crítica y estudio. [Santiago de Compostela]: Universidad de Santiago de Compostela, 2006.
- (*Novel·les* 1982) *Novel·les amoroses i morals*. A cura d'Arseni PACHECO i August BOVER I FONT. Barcelona: Edicions 62, 1982 (MOLC, 73).
- (NUNYES 1988) MESTRE, Antonio, «Otro manuscrito valenciano desconocido del humanista Pere Joan Núñez», dins *Homenatge al doctor Sebastià Garcia Martínez*. Vol. I. València: Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència – Universitat de València, 1988, 387-391.
- (NUNYES 1993) PINEDA, Victorio, «La *ratio imitandi* de Pedro Juan Núñez», *Romanische Forschungen. Vierteljahresschrift für romanische Sprachen und Literaturen*, 105 (1993), 302-314, text: 311-313.
- (PALMINERO 1978)* PALMINERO, Juan Lorenzo, *Vocabulario del humanista compuesto por Lorenzo Palminero donde se trata de aves, peces, cuadrúpedos...* Valencia: F. Domenech, 1978. Facsímil de: «Valentiae: Ex typographia Petri Huete, 1569» més un fulletó amb un pròleg d'Andrés GALLEGO BARNES.
- (PALMINERO 2003) PALMINERO, Juan Lorenzo, *El Lexicon puerile (1560)*. Estudio, edición facsimilar y transcripción por Germà COLÓN DOMÈNECH. Barcelona: PPU, 2003, text facsímil: 47-49.
- (PALMINERO 2005-6) GARCÍA ARANDA, M^a. Ángeles, «Estudio y edición de las *Phrases y fórmulas loquendi de la guerra* de Juan Lorenzo Palminero (1568)», *Archivo de Filología Aragonesa*, LXI-LXII (2005-2006), 301-320, text: 310-319.
- (PAU 1986a) PAU, Jeroni, *Obres*, (volum primer). Edició a cura de Mariàngela VILALLONGA. Pròleg de Francisco RICO. Barcelona: Curial, 1986.
- (PAU 1986b) PAU, Jeroni, *Obres*, (volum segon). Edició a cura de Mariàngela VILALLONGA. Pròleg de Francisco RICO. Barcelona: Curial, 1986.
- (PONT 1982) DURAN, Eulàlia, «Unes cartes amoroses del segle XVI en català», *L'Espill*, 15 (1982), 40-51.
- (PONT 2004) DURAN, Eulàlia, «Unes cartes amoroses del segle XVI en català», dins (DURAN 2004), 679-712.
- (POU 1979) POVIO, Onophrio, *Iesus. Thesaurus puerilis* auctore ... gerundensi Artium Doctore ad illustrem et egregium Michaellem Ioannem Quintana I. V. D. et de Regio Consilio S. C. R. M. dignissimum. Editio secunda ab eodem auctore, aucta & emendata. Barcinone apud Ioannem Paulum Menescal 1580. Cum licentia & privilegio. Valencia: Librerías París-Valencia, 1979.
- (*Profecia* 1997) *Profecia i poder al Renaixement. Textos profètics catalans favorables a Ferran el Catòlic*. Estudi i edició a cura d'Eulàlia DURAN i Joan REQUESENS. València: Eliseu Climent, 1997.
- (*Pròlech* 1999) FERRANDO, Antoni, «L'anònim pròleg d'*Una no poc devota adoració de Jesús crucificat*: una mostra de la prosa artitzada de les darre-

- ries del segle XV» dins *Estudis sobre Joan Roís de Corella*. A cura de Vicent MARTINES. Alcoi: Marfil, 1999 (Col·lecció Universitas, 9), 133-156.
- (*Quatre* 1983) ROMEU I FIGUERES, Josep, «Quatre epístoles paròdiques procedents d'un plec solt valencià en prosa del segle XVI», reeditat a IDEM, *Lectura de textos medievals i renaixentistes*. València – Montserrat: Institut Universitari de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1994, 205-230.
- (RAFANELL 1991) RAFANELL, August, *Un nom per a la llengua. El concepte de llemosí en la història del català*. Vic: Eumo Editorial – Universitat de Girona – Estudis Universitaris de Vic, 1991 (Biblioteca Universitària. Història de la llengua, 1).
- (*Renaixement* 1996) *Renaixement a la carta*. A cura d'Eulàlia DURAN – Josep SOLERVICENS. Vic: Departament de Filologia Catalana. Secció Literatura de la Universitat de Barcelona – Eumo Editorial, 1996.
- (REQUESENS 1997) REQUESENS I PIQUE[R], Joan, «Uns versos profeticoapocalíptics referits a Ferran el Catòlic», *ELLC / XXXV. Homenatge a Arthur Terry*, 1 (1997), 71-81.
- (ROÍS DE CORELLA 1983) ROÍS DE CORELLA, Joan, *Obra profana*. València: Eliseu Climent, 1983.
- (ROÍS DE CORELLA 1984a) ROÍÇ DE CORELLA, Joan, *Obres de ...*, I. Presentació Mossen Josep Almiñana Vallés. Facsímil Manuscrit procedent de la Biblioteca Mayansiana. València: Del Cenja al Segura, 1984 [sic, tota l'ortografia].
- (ROÍS DE CORELLA 1984b) RICO, Francisco, «Imágenes del Prerenacimiento español: Joan Roís de Corella y la *Tragèdia de Caldesa*», dins *Estudios de literatura española y francesa. Siglos XVI y XVII. Homenaje a Horts Baader*. Editados por Frauke GEWCKE. Barcelona: Ediciones Iberoamericanas en Hogar del Libro, 1984, 15-27.
- (ROÍS DE CORELLA 1985a) ROÍÇ DE CORELLA, Joan, *Obres de ...*, II. Transcripció i estudis preliminars del manuscrit de la Biblioteca Mayansiana (Biblioteca de la Universitat de València, ms 728), per Mossen Josep Almiñana Vallés. València: Del Cenja al Segura, 1985 [sic, tota l'ortografia]; la transcripció de les obres, 623-836.
- (ROÍS DE CORELLA 1985b) ROÍS DE CORELLA, Joan, *Psalteri*. Introducció, transcripció i actualització a cura de Joan A. LÓPEZ QUILES i Vicent RIBES i PALMERO. Montserrat: Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana – Revista «Saó» – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1985.
- (ROÍS DE CORELLA 1991) BADIA, Lola, «El "Plany dolorós de la reina Hècuba" de Joan Roís de Corella. Restauracions i contextos», dins *Miscel·lània Joan Fuster*. Estudis de Llengua i Literatura a cura d'Antoni FERRANDO i d'Albert G. HAUF. Vol. III. [Montserrat]: Departament de Filologia Catalana (Universitat de València) – Associació Internacional de Llengua

- i Literatura Catalanes – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1991, 195-223.
- (ROÍS DE CORELLA 1995) WITTLIN, Curt, «Un text inèdit de Joan Roís de Corella: *La Visió a la porta de la Senyora Nostra de Gràcia*, del 1487», *A Sol Ponent. Estudis de Llengua i Literatura*, 3 (Alcoi 1995), 257-268.
- (ROÍS DE CORELLA 1996) MARTÍNEZ, Tomàs, «Per a una interpretació del “Triümf de les dones”, de Roís de Corella: claus ecdòtiques i literàries», *ELLC / XXXIII, Miscel·lània Germà Colón*, 6 (1996), 37-69.
- (ROÍS DE CORELLA 1997) ROÍS DE CORELLA, *Tragèdia de Caldesa*. Presentació d'Enric FERRER SOLIVARES. Gandia: CEIC Alfons el Vell – Ajuntament del Real de Gandia, La Safor, 1997.
- (ROÍS DE CORELLA 2001) ROÍS DE CORELLA, Joan, *Les proses mitològiques*. Edició crítica Josep Lluís MARTOS. Pròleg de Rafael ALEMANY FERRER. Alacant – Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana – PAM, 2001.
- (ROÍS DE CORELLA 2002) *Lo Passi en cobles (1493)*. Estudi i edició Marinela GARCIA SEMPERE. Pròleg d'Antoni FERRANDO. Alacant – Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana – PAM, 2002, 447-451 i 497-498.
- (ROSSELL 1992) AMORÓS I GONELL, Francesc, *Correspondència diplomàtica de Joan Francesc Rossell, 1616-1617. Una crònica de cort de Felip III*, Barcelona: Institut d'Estudis Catalans. Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, XLIII, 1992.
- (SAN ROMÁN 1998) HERNÁNDEZ, Bernat, «La reforma del Monestir de Montserrat a finals del segle XVI. Epistolari del monjo i abat fra Andrés de San Román (1562-1589)», *Studia monastica*, vol. 40, fasc. 1 (1998), 23-63.
- (SEMPERE 1979) SEMPERIJ, Andreae, valentini, alcodiani doctoris Medici, prima *Grammaticae Latinae Institutio*, tribus libris explicata. Ad Illustres ac Magnificos Consules Valentinos, Academiae Parentes et Patronos, Anno 1749, Palmae Balearium, Typis Viduae Guasp. Valencia: Librerías París-Valencia, 1979.
- (SEMPERE 1997) GÓMEZ I FONT, Xavier, *Andreu Sempere (1510-1572) i la seua Prima Grammaticae Latinae Institutio*. Alcoi: Ajuntament d'Alcoi – Institut de Cultura «Juan Gil-Albert», 1997.
- (SERVET 1999) SERVET, Miquel, *Dels errors sobre la Trinitat*. Introducció de Miguel LAVILLA GALINDO. Traducció d'Ana GÓMEZ RABAL. Barcelona: Proa, 1999 (Clàssics del Cristianisme, 77).
- (SERVET 2003) SERVET, Miquel, *Obras Completas I. Vida, muerte y obra. La lucha per la libertad de conciencia. Documentos*. Edición, introducción y notas de Ángel ALCALÁ. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza – Institución «Fernando el Católico» – Instituto de Estudios Altoaragoneses – Departamento de Educación, Cultura y Deporte del Gobierno de Aragón, 2003 (Larumbe. Clásicos Aragoneses, 24).

- (SERVET 2004) SERVET, Miguel, *Obras Completas II-1. Primeros escritos teológicos*. Edición, introducción y notas de Ángel ALCALÁ. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza – Institución «Fernando el Católico» – Instituto de Estudios Altoaragoneses – Departamento de Educación, Cultura y Deporte del Gobierno de Aragón, 2004 (Larumbe. Clásicos Aragoneses, 30).
- (SERVET 2004) SERVET, Miguel, *Obras Completas II-2. Declarationis Iesu Christi Filii Libri quinque. De Trinitatis erroribus Libri septem. Dialogorum de Trinitate Libri duo. De Iustitia Regni Christi Capitula quatuor. Summa totius Sacrae Scripturae, librorum videlicet Veteris et Novi Testamenti, [...]*.
- (SERVET 2005a) SERVET, Miguel, *Obras Completas III. Escritos científicos, Prologi et scholia in Ptolomaei Geographicae enarrationis Libri octo. In Leonardum Fuchsium Apologia. Syruporum universa ratio. In quendam medicum apologetica disceptatio pro astrologica. De motu sanguinis. Prima sanguinis motus descriptio*. Edición, introducción y notas de Ángel ALCALÁ. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza – Institución «Fernando el Católico» - Instituto de Estudios Altoaragoneses – Departamento de Educación, Cultura y Deporte del Gobierno de Aragón, 2005 (Larumbe. Clásicos Aragoneses, 36).
- (SERVET 2005b) SERVET, Miguel, *Obras Completas IV. Servet frente a Calvino, a Roma y al luteranismo. Epistolae triginta ad Ioannem Calvinum Gebennensium concionatorem. Signa sexaginta Regni Antichristi et revelatio eius iam nunc praesens. De mysterio Trinitatis et Veterum disciplina, ad Philippum Melanchthonem et eius collegas, apologia*. Edición, introducción y notas de Ángel ALCALÁ. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza – Institución «Fernando el Católico» - Instituto de Estudios Altoaragoneses – Departamento de Educación, Cultura y Deporte del Gobierno de Aragón, 2005 (Larumbe. Clásicos Aragoneses, 40).
- (SERVET 2006) SERVET, Miguel, *Obras Completas V. Restitución del Cristianismo*, 1. Edición, introducción y notas de Ángel ALCALÁ. Zaragoza: Prensas Universitarias de Zaragoza – Institución «Fernando el Católico» - Instituto de Estudios Altoaragoneses – Departamento de Educación, Cultura y Deporte del Gobierno de Aragón, 2006 (Larumbe. Clásicos Aragoneses, 45).
- (SERVET 2006) SERVET, Miguel, *Obras Completas V. Restitución del Cristianismo*, 2. [facsímil de l'edició de Vienne 1553] [...].
- (SORIÓ 1981)* POLO CARRASCO, Jesús, «*Super Psalmum XXXIII homeliae decem*. Edición facsímil e introducción», *Scripta de Maria*, IV (1981), 241-480.
- (Sumari 1988) MATEU IBARS, María de los Dolores, «El Sumari de la bula de León X de 1514 a favor del Hospital General de Valencia, impreso en gótico», dins *Homenatge al doctor Sebastià Garcia Martínez*. Vol. I, València: Generalitat Valenciana. Conselleria de Cultura, Educació i Ciència – Universitat de València, 1988, 203-205.

- (TIBERI 1989) BLASCO FERRER, Eduard, «Contribució a la coneixença de l'alguerès medieval (I: Textos)», dins *Miscel·lània Joan Fuster*. Estudis de Llengua i Literatura a cura d'Antoni FERRANDO i d'Albert G. HAUF. Vol. I. [Montserrat]: Departament de Filologia Catalana (Universitat de València) – Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989, 165-166, text: 167-193.
- (TRACTAR 1992) *Tractar de nostra llengua catalana. Apologies setcentistes de l'idioma al Principat*. Francesc FELIU, Sadurní MARTÍ, Francesc TEN i Josep VICENS (ed.). Vic: Eumo Editorial – Universitat de Girona – Estudis Universitaris de Vic, 1992 (Biblioteca Universitària. Història de la llengua, 2).
- (VICIANA 1982) VICIANA, Martí de, *Comentari a l'Econòmica d'Aristòtil*. Edició a cura d'Antoni FERRANDO. Sant Boi de Llobregat – Barcelona: Edicions del Mall, 1982 (Biblioteca Escrinny. Col·lecció de Textos Medievals Breus, 5).
- (VILADAMOR 2007) VILADAMOR, Antoni, *Història general de Catalunya*. Edició crítica d'Eulàlia MIRALLES. Pròleg d'Eulàlia DURAN. Vols. I i II. Barcelona: Fundació Noguera, 2007.
- (VILLENA 1980) VILLENA, Sor Isabel de, *Vita Christi*. València: Del Cenia [sic] al Segura, 1980 [edició facsímil].
- (VILLENA 1987) VILLENA, Isabel de, *Protagonistes femenines a la «Vita Christi»*. Introducció de Rosanna CANTAVELLA, transcripció de Lluïsa PARRA, selecció d'ambdues. Barcelona: La sal, Edicions de les Dones, 1987 (Clàssiques Catalanes, 15).
- (VILLENA 1992a) ALMIÑANA, Josep, VILLENA, Isabel de [sic], *Vita Christi*. Volum I. València: Ajuntament de València, 1992.
- (VILLENA 1992b) ALMIÑANA, Josep, VILLENA, Isabel de [sic], *Vita Christi*. Volum II. València: Ajuntament de València, 1992.
- (VILLENA 1995) VILLENA, Isabel de, *Vita Christi*. Selecció i edició a cura d'Albert HAUF i VALLS. Barcelona: Edicions 62, 1995 (MOLC, 115).
- (VIVES 1979a)* «*Against the Pseudodialecticians: A Humanist Attack on Medieval Logic. The Attack on the Pseudodialecticians and on Dialectic, Book III, v, vi, viii from the Causes of the Corruption of the Arts with an Appendix of related passages by Thomas More*. Trans. and critical ed. Rita GUERLAC. Synthese Historical Library, v. 18. Dordrecht – London – Boston: Reidel, 1979» copiat de NOREÑA, Carlos G., *A Vives bibliography*, Lewiston – Queenston – Lampeter: The Edwin Mellen Pres, 1990 (Studies in Renaissance Literature, 5), p. 2-3.
- (VIVES 1979b) VIVES, Juan Luís, *In pseudodialecticos*. A Critical Edition, Introduction, Translation and Commentary by Charles FANTAZZI. Leiden: E. J. Brill, 1979.
- (VIVES 1984) VIVIS, Ioannis Lodovici, *Praefatio in Leges Ciceronis et Aedes Legum*. Edidit Constantinus MATHEEUSSEN. Leipzig: B. G. Teubner, 1984.
- (VIVES 1987) VIVES, J. L., *Early Writings. De initiis sectis et laudibus philosophiae. Veritas fucata. Anima senis. Pompeius fugiens*. Introduction, Critical Edition,

- Translation and Notes edited by C. MATHEEUSSEN – C. FANTAZZI – E. GEORGE. Leiden – New York – Kobenhavn – Köln: E. J. Brill, 1987 (*Selected Works of J. L. Vives*, volume I).
- (VIVES 1989a) VIVES, J. L., *Declamationes Sullanae*. Parte one. Introductory material, Declarations I and II, Edited and Translated with an Introduction by Edward V. GEORGE. Leiden – New York – Kobenhavn – Köln: E. J. Brill, 1989 (*Selected Works of J. L. Vives*, volume II).
- (VIVES 1989b) VIVES, J. L., *De conscribendis epistolis*. Critical Edition with Introduction and Annotation by Charles FANTAZZI. Leiden – New York – Kobenhavn – Köln: E. J. Brill, 1989 (*Selected Works of J. L. Vives*, volume III).
- (VIVES 1989c)* VIVES, Juan Luís, *Somnium et vigilia in somnium Scipionis*. Commentary on the Dream of Scipio. Edited with an introduction, translation and notes by Edward V. GEORGE. Greenwood: Attic, 1989 (The Library of Renaissance Humanism, 2).
- (VIVES 1991) VIVES, J. L., *Early Writings 2. Epistola Forti. Vita Joannis Dullardi. Christi triumphus. Ovatio Mariae. Clipeus Christi. Praelectio in Quartum Rethoricorum ad Herennium. Praelectio in Convivia Philelphi*. Introduction, Critical Edition, Translation and Notes edited by Josef IJSEWIJN and Angela FRITSEN with Charles FANTAZZI. Leiden – New York – Kobenhavn – Köln: E. J. Brill, 1991 (*Selected Works of J. L. Vives*, volume V).
- (VIVIS, diversos 1992) VIVIS, Ioannis Lodovici, Valentini, *Opera Omnia*. I. Volumen, introductorio. Valencia: Edicions Alfons el Magnànim – Generalitat de València – Diputació Provincial de València – Institut de Cultura Juan Gil-Albert – Universitat de València, MCMXCII.
- (VIVIS 1992a) VIVIS, Ioannis Lodovici, Valentini, *Commentarii ad divi Aurelii Augustini De Civitate Dei. Libri I-V*. Curante F. Georgius PÉREZ DURÀ – Josephus Mª ESTELLÉS GONZÁLEZ. Valencia, Edicions Alfons el Magnànim – Generalitat de València – Diputació Provincial de València – Institut de Cultura Juan Gil-Albert – Universitat de València, MCMXCII (*Opera Omnia* Ioannis Lodovici VIVIS Valentini. Recognita et Adnotatione Critica Instructa. Vol. II: Philologica, 1).
- (VIVES 1992b) VIVES, Joan Lluís, *Introducció a la saviesa i altres escrits*. Introducció d'August MONZON. Traducció de Ricard M. SARRIÓ i Vicent GIRBÉS. Barcelona: Proa, 1992 (Clàssics del Cristianisme, 33).
- (VIVES 1992c) VIVIS, Ioannis Locovici [sic], Valentini, *De Europe dessidijs [sic] & Republica ad Adrianum VI Pon. De tumultibus Europae ad Henricum VIII capto. Ad eundem de Regni administratione, bello & pace. De Europae Dessidijs [sic] et bello turcico. Isocratis atheniensis aereopagitica oro [sic] de rep. Atheniensi eiusdem Isoctatis [sic] adiutoria siue Nicocles de monarchia Viues interprete ad Thomam Cardinalem Angliae, [explicit:] Brugis Typis Huberti de Croock, Anno M.D.XXVI. Mense Decemb. [València]: Ajuntament de València – Universidad de Salamanca, 1992.*

- (VIVES 1992d) VIVIS, Ioannis Lodovici, Valentini, *De anima et vita, libri tres*. Opus insigne nunc primum in lucem editum. Rerum et uerborum in iisdem memorabilium copiosissimus index. Cum gratia & privilegio ad triennium. [Expl.]: Basileae in officina Roberti Vvinter, Anno M.D. XXXVIII mense septembri. Valencia: Ayuntamiento de Valencia – Colaboración de la Universidad de Valencia, 1992.
- (VIVES 1992e) *Antologia de textos de Joan Lluís Vives*. València: Universitat de València – Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, 1992.
- (VIVIS 1993) VIVIS, Ioannis Lodovici, Valentini, *Commentarii ad divi Aurelii Augustini De Civitate Dei. Libri VI-XIII*. Curante F. Georgius PÉREZ DURÀ – Josephus Mª ESTELLÉS GONZÁLEZ. Valencia: Edicions Alfons el Magnànim – Generalitat de València – Diputació Provincial de València – Institut de Cultura Juan Gil-Albert – Universitat de València, MCMXCIII (*Opera Omnia* Ioannis Lodovici VIVIS Valentini. Recognita et Adnotatione Critica Instructa. Vol. III: Philologica, 2).
- (VIVIS)* VIVIS, Ioannis Lodovici, Valentini, *Commentarii ad divi Aurelii Augustini De Civitate Dei. Libri XIV-XVII*. Curante F. Georgius PÉREZ DURÀ – Josephus Mª ESTELLÉS GONZÁLEZ. Valencia: Edicions Alfons el Magnànim – Generalitat de València – Diputació Provincial de València – Institut de Cultura Juan Gil-Albert – Universitat de València, MCMXCIII [?] (*Opera Omnia* Ioannis Lodovici VIVIS Valentini. Recognita et Adnotatione Critica Instructa. Vol. IV: Philologica, 3).
- (VIVES 1996) VIVES, J. L., *De institutione feminae christianae. Liber Primus*. Introduction, Critical Edition, Translation and Notes edited by C. FANTAZZI and C. MATHEEUSSEN, Translated by C. FANTAZZI. Leiden – New York – Köln: E. J. Brill, 1996 (*Selected Works of J. L. Vives*, volume VI).
- (VIVES 1998a) VIVES, J. L., *De institutione feminae christianae. Liber Secundus & Tertius*. Introduction, Critical Edition, Translation and Notes edited by C. FANTAZZI and C. MATHEEUSSEN. Translated by C. FANTAZZI, Leiden – Boston – Köln: Brill, 1998 (*Selected Works of J. L. Vives*, volume VII).
- (VIVES 1998b) VIVES, Juan Luís, *El arte retórico. De ratione dicendi* [text facsimil de l'edició de G. Maians, 1782]. Edición bilingüe. Estudio introductorio de Emilio HIDALGO-SERNA. Edición, traducción y notas de Ana Isabel CAMACHO. Barcelona: Anthropos, 1998.
- (VIVES 2000)* VIVES, Juan Luís, *Los Comentarios de Juan Luís Vives a "La Ciudad de Dios" de San Agustín*. Traducción, notas e índice: Rafael CABRERA PETIT. [València]: Ajuntament de València, 2000, 6 volums.
- (VIVES 2002a) VIVES, J. L., *De subventione pauperum sive de humanis necessitatibus, Libri II*. Introduction, Critical Edition, Translation and Notes edited by C. MATHEEUSSEN and C. FANTAZZI with the assistance of J. DE LANDTSHEER. Leiden – Boston: Brill, 2002 (*Selected Works of J. L. Vives*, volume IV).

- (VIVES 2002b) VIVES, Juan Luís, *Del arte de hablar*. Introducción, edición crítica y traducción de José Manuel RODRÍGUEZ PEREGRINA. Granada: Universidad de Granada, 2000.
- (VIVIS 2004) VIVIS, Ioannis Lodovici, Valentini, *Commentarii ad divi Aurelii Augustini De Civitate Dei. Libri XVIII-XX*. Curante F. Georgius PÉREZ DURÀ – Josephus Mª ESTELLÉS GONZÁLEZ. Valencia: Universitat de València, MMIV (*Opera Omnia* Ioannis Lodovici VIVIS Valentini. Recognita et Adnotatione Critica Instructa. Vol. V: Philologica, 4).
- (VIVES 2006) VIVES, J. L., *De officio mariti*. Introduction, Critical Edition, Translation and Notes edited by C. FANTAZZI. Leiden – Boston: Brill, 2006 (*Selected Works of J. L. Vives*, volume VIII).
- (VIVES 2008) PICO DELLA MIRANDOLA, *De la dignitat de l'home*. Joan Lluís VIVES, *Faula de l'home*. Edició i traducció a càrrec d'Andreu GRAU. Cànoves i Samalús: Proteus, 2008 (Col·lecció Delos: Clàssics de l'Ètica, 1), 95-106.
- (VIVES 2009) VIVES, Joan Lluís, *De subventionem pauperum – L'assistència als pobres*. Pròlegs de Charles E. FANTAZZI i Josep E. RUBIO. Revisió del text llatí, traducció, notes, apèndixs i edició catalana a cura de Joan TELLO I BRUGAL. Barcelona: Llibres de l'Índex, 2009.
- (VIVES 2009x) VIVES, Juan Luís, *Diálogo de doctrina christiana*. Introducción, edición y notas de Francisco CALERO CALERO y Marco Antonio CORONEL RAMOS. Madrid: B.A.C. – Universidad de Educación a Distancia, MMIX.
- (*Vocabulari* 2007) *Vocabulari català – alemany imprès a Perpinyà per Joan Rosembach el 1502. Vokabular katalanisch – Deutsch gedruckt in Perpignan von Joan Rosembach 1502*. Postil·les. Randbemerkungen Dolors LAMARCA, Pere BARNILS, Tílbet Dídac STEGMANN, Vinyet PANYELLA. Barcelona: Biblioteca de Catalunya – Institut Ramon Llull, [2007].
- (web) Biblioteca Valenciana Digital (BIVALDI):
<http://bivaldioai.gva.es>
- (web) Biblioteca Virtual Joan Lluís Vives (BVJLV):
<http://www.lluisvives.com/psegundonivel.jsp?conten=catalogo>
- (web) Studia Humanitatis. Biblioteca Digital (SHBD):
http://www3.udg.edu/ilcc/Eiximenis/html_eiximenis/portal_SH/textos.htm

B. Referències bibliogràfiques

- (BILBENY 2001) BILBENY, Jordi, *Brevíssima relació de la destrucció de la història. La falsificació de la descoberta catalana d'Amèrica*. Arenys de Mar: Els llibres del set-ciències, 32001 (Col·lecció Memòria Històrica, 1).
- (BONILLA 1929) BONILLA Y SAN MARTÍN, A[dolfo], *Luis Vives y la filosofía del Renacimiento*. Madrid: [Espasa-Calpe], 1929, vol. III, 132-133.

- (BOVER 2005) BOVER I FONT, August, «L'autor "calla son nom". Sobre les atribucions de l'"Spill de la vida religiosa"», *ELLC / LI. Miscel·lània Joan Veny*, 7 (2005), 45-67.
- (CALERO 2006) CALERO, Francisco, *Juan Luís Vives, autor del «Lazarillo de Tormes»*. València: Ajuntament de València, 2006.
- (CHINER 1999) CHINER GIMENO, Jaume J., «Noves dades sobre Jeroni Fuster, autor de *l'Omèlia sobre lo psalm "De profundis"*», *ELLC / XXXIX. Homeinatge a Arthur Terry*, 3 (1999), 83-92.
- (CIFUENTES 2006) CIFUENTES I COMAMALA, Lluís, *La ciència en català a l'Edat Mitjana i el Renaixement* (segona edició revisada i ampliada). Barcelona – Palma de Mallorca: Universitat de Barcelona – Universitat de les Illes Balears, 2006 (Col·lecció Blaquerna, 3).
- (CINGOLANI 1997) CINGOLANI, Stefano Maria, «D'Aquil·les a Jesús. Reflexions sobre la cronologia de les obres de Joan Roís de Corella», *Anuari de l'Agrupació Borriana de Cultura. Revista de recerca Humanística i Científica*, VIII (1997), 76-85.
- (CINGOLANI 1998) CINGOLANI, Stefano Maria, *Joan Roís de Corella: La importància de dir-se honest*. València: Eliseu Climent, 1998.
- (CLARA 1993) CLARA I RESPLANDIS, Josep, «Onofre Pou a la Universitat de Perpinyà», *ATCA /12* (1993), 370-373.
- (COLON 1980) COLON, Germà, «L'humanista Furió Ceriol i la unitat de la llengua», *ELLC / 1* (1980), 117-130.
- (*Conclusiones* 1992) FRAY BARTOLOMÉ DE LAS CASAS, O. P., *Conclusiones sumarias sobre el remedio de las Indias*. (Edición facsímil del manuscrito y doble comentario del mismo por el p. Isacio Pérez Fernández, O. P. y la profesora Helen-Rand Parisch). Madrid, Biblioteca Nacional – Ministerio de Cultura, 1992.
- (CORONEL 2007) CORONEL RAMOS, Marco Antonio, «Juan Luís Vives y Juan de Valdés ante Mt. 5-7: traducción y exégesis», *Studia Philologica Valentina*, vol. [o número] 10, n.s. 7 [sic] (2007), 321-378.
- (DURAN 1988-1989) DURAN, Eulàlia, [Ressenya de: (*Cartes* 1987)] *Llengua & Literatura*, 3 (1988-1989), 602-605.
- (DURAN 1993) DURAN, E., «Antonio Agustín y su entorno familiar [inclou l'arbre genealògic]», dins (AGOSTÍ 1993), 5-19.
- (DURAN 2004) DURAN, Eulàlia, *Estudis sobre cultura catalana al Renaixement*. Edició a cura de Maria TOLDRÀ. Pròleg de Josep SOLERVICENS. València: Eliseu Climent, 2004.
- (GRAUX 1880) GRAUX, Charles, *Essai sur les origines du fonds grec de l'Escorial: épisode de l'histoire de la renaissance des lettres en Espagne*. Paris: F. Vieweg, 1880.
- (HAUF 1990) HAUF, Albert G., *D'Eiximenis a sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de nostra cultura medieval*. Montserrat: Institut de Filologia Valenciana – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1990.

- (IJSEWIJN 1998) IJSEWIJN, Jozef, «Lo stato attuale dei testi di J. L. Vives», dins *Luís Vives y el Humanismo europeo*. F. J. FDEZ. NIETO – A. MELERO i A. MESTRE (coords.). València: Universitat de València, 1998, 55-68.
- (LABARRE 2006) LABARRE, Roland, «L'auteur le plus probable du *Lazarillo de Tormes*», *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, Tome LXVIII, núm. 2 (2006), 277-288.
- (LLOP 1973) [LLOP, Miquel], «Introducción a la selección de Sermones de san Luís Bertrán», dins *San Luís Bertrán. Reforma y contrareforma española*. Valencia 1973, 225-332.
- (MARCH 1942) MARCH, José M., *Niñez y juventud de Felipe II. Documentos inéditos sobre su educación civil, literaria y religiosa y su iniciación al gobierno (1527-1547)*. Madrid: Ministerio de Asuntos Exteriores, 1941-1942, 2 vols.
- (MARTOS 1999) MARTOS, Josep Lluís, «*El cançoner de Maïans* (BUV MS 728): un cançoner d'autor de Joan Roís de Corella», *ELLC / XXXIX*. Home-natge a Arthur Terry, 3 (1999), 93-113.
- (MIRALLES 2007) MIRALLES, Eulàlia, «Aproximació a l'epistolari de Jeroni Pujades», dins *(El (re)descobriment 2007)*, 107-127.
- (PERARNAU 1983) PERARNAU I ESPELT, Josep, «Un tercer informe de Frederic Furió i Ceriol a Felip II sobre els Països Baixos (1578)», *ATCA / 2* (1983), 361-364.
- (PUIGVERT 1999) PUIGVERT I GURT, Xavier, «L'etapa olotina (1450-1462) del jurista Joan Socarrats», *Estudis d'Història i Documents dels Arxius de Protocols*, XVII (1999), 107-124.
- (*El (re)descobriment 2007*) *El (re)descobriment de l'Edat Moderna. Estudis en homenatge a Eulàlia Duran*. Edició a cura d'Eulàlia MIRALLES i Josep SOLERVICENS amb la col·laboració d'Antoni-Lluís MOLL, Maria TOLDRÀ i Anna M. VILLALONGA. Montserrat: PAM – Universitat de Barcelona, 2007
- (*Repertori 1998*, p. 8) *Repertori de Manuscrits Catalans (1474-1620)*. Direcció Eulàlia DURAN. Vol. 1 Barcelona, Arxiu Històric i Biblioteca de Catalunya. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 1998.
- (REQUESENS 2005) REQUESENS I PIQUER, Joan, «Al dessota del poder, la religió. Una aportació del cristianisme català a l'Europa moderna (1480-1781)», *Comprendre*, VII (2005), 43-72.
- (REQUESENS 2007) REQUESENS I PIQUER, Joan, «Jaume Collell i la cultura del Renaixement», dins *(El (re)descobriment 2007)*, 357-387.
- (ROBLES 1972) ROBLES, Adolfo – GÓMEZ, Vito T., «Sermones inéditos de san Lluís Bertrán en torno a la Virgen», *Escritos del Vedat*, II (1972), 427-450.
- (RUBIÓ 1964) Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *La cultura catalana del Renaixement a la Decadència*. Barcelona: Edicions 62, 1964.
- (SOLERVICENS 1997) SOLERVICENS, Josep, *El diàleg renaixentista: Joan Lluís Vives, Cristòfor Despuig, Lluís del Milà, Antoni Agostí*. Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

- (TOLDRÀ 2001) TOLDRÀ, Maria, «Aportació a la biografia del jurista Joan Socarrats», *Quaderns de la Selva*, 13 (Centre d'Estudis Salvatans 2001), 269-279.
- (TURRÓ 1996) TURRÓ, Jaume, «El Ms. 151 de la Biblioteca Universitària de Barcelona (*Jardinet de orats*). Descripció i estudi codicològic», *Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval*, Fascículo 6/1 (1992), 1-56. Reproduït amb esmenes i addicions a Romeu LLULL, *Obra Completa*. Edició crítica de Jaume TURRÓ. Barcelona: Barcino, 1996 (Els Nostres Clàssics. Col·lecció A, 135), 261-295.
- (VALDÉS 1994) VALDÉS, Juan de, *Diàleg de doctrina cristiana* – PÉREZ DE PINEDA, Juan, *Epístola consolatoria*. Introducció de José Ignacio TELLECHEA, traducció de Xavier VILARÓ. Barcelona: Proa, 1994 (Clàssics del Cristianisme, 45), 37-145.
- (VALSALOBRE 2001) VALSALOBRE, Pep, «De l'*Spill de la vida religiosa* al *Desitjós*. Notes a una novel·la al·legòrica del segle XVI», *Caplletra*, 31 (tardor 2001), 11-23.